

Ditaodišosengwalo tša bokgoni

ka

Metse Juliet Masalesa

E neelanwe go ya ka phethagatšo ya dinyakwa tša dikrii

Magister Artium

ka

Kgorong ya Maleme a Babaso

mo

YUNIBESITHING YA PRETORIA

LEFAPHENG LA BOMOTHO

MOHLAHLI: PROF. M. J. MOJALEFA

Mei, 2009

DITEBOGO

Medupi ya ditebogo e lebišwa go Prof M. J. Mojalefa. Ke re nka se lebale kgotlelelo le pelonolo tša gago. Mogale ka baka la boitemogelo, tutuetšo le tlhahlo tša gago di nkgontšhitše go fihla mo ke lego gona lehono. Gomme ke re go wena, feta tlou ka bogolo Mogale!

Ke leboga gape le bokgobapuku bja Yunibesithi ya Pretoria gammogo le bašomedi ba bjona gagolo Hamilton Mphidi. Lesego le thušo ya gago ke tla dula ke di gopola. Ke re di se fetše ka nna.

Ke buše ke leboge Ngaka D. Thokwane, Ke leboga tlhahlo le kgokgoetšo ya gago. Go se fele pelo ga gago go nkgontšhitše go goroga mo ke bego ke lebile gona. Ke re le ka moso.

Nka lebala bjang Morena Biki Lepota ka boithaopo bja gagwe phetolelong ya mošomo wa ka Seisimaneng. O bile montshepetsabošego wa ka. Ke re hle Modimo a go okeletše matšatši a bophelo.

Ke buše ke lebiše ditebogo go Connie Lepota le William Sipho Mahlangu ka ge ba beakantše mošomo wo ka bokgwari bjo bo sa lekanywego.

Bafatišišikanna, e lego Francinah Kanyane le Caroline Aphane, ke leboga tlhohleletšo ya lena. Ke re sepedišane tsela magagešo. Ke leboga ge le ile la ntsebiša Ngaka Thokwane yoo a ilego a bjala moya wa boitshepo go nna le go ntšhela mafolofolo a thuto.

Go morwake Tshepo le Magdeline Msibi, ke leboga ge le ile la kgaphela mešomo ya lena ka thoko, la tlanya mošomo wo ka bokgwari bjo bo sa lekanywego. Ke le lakaletša mahlogonolo.

Go banake, Tebogo, Tshepo le Kabelo, ke leboga kgotlelelo le mafolofolo a le bego le nthekgile ka ona ge ke be ke gwerane le dipuku. Go se mphelele pelo ga lena ke gona go mphihlišitšego mo ke lego gona. A Modimo a le šegofatše.

Go motswadi wa ka, Mogaleadi Serokolo Serapa sa meetse a pula, ke leboga kgodišo le thutolapeng tšeo o mphilego tšona. A nke Modimo a go okeletša matšatši Tau.

Molekani wa ka Malose, ke leboga tlhohleletšo le thekgo tšeo o mphilego tšona ge ke be ke swaragane le mošomo wo. Go se fele pelo ga gago Mothokwa wa gaMmaseboko, ke gona go mphihlišitšego maamong a ke lego go ona. Tatagobanaka o se lape le ka moso.

Go tšohle tše ka moka ke leboga Modimo e lego Mmopi wa ka ge a mpolokile ka mešogofela mo ditseleng tše ditelele go ya le go boa Tshwane. Ramasedi nka se kgaotše go go khunamela bophelo bja ka ka moka.

DITENG

	LETLAKALA
KGAOLO YA PELE	1
1.1. MATSENO	1
1.2. MAIKEMIŠETŠO	2
1.3. MOKGWA WA NYAKIŠIŠO	3
1.3.1. Go bapetša	3
1.3.2. Go hlaloša	4
1.3.3. Go hlatholla	5
1.4. BANYAKIŠIŠI BAO BA ŠETŠEGO BA NYAKIŠIŠITŠE DITAODIŠOSENHWALO TŠA SEPEDI	6
1.4.1. Groenewald, P.S: Mahapa se Verteltegnyeke (1961)	6
1.4.2. Groenewald, P.S: W.L. Mahapa; Di sa re šaletše monaganong (1963)	7
1.4.3. Groenewald, P.S: Stylleer: Sehlabeng (1991)	8
1.4.4. Mohlala, M.J: Tshekatsheko ya Di sa re šaletše monaganong (1994)	8
1.4.5. Mojalefa, M.J: Ntlahle 3 (1995)	9
1.4.6. Thokoane, M.D: Tshekatsheko ya Ditaodišo tša Sepedi (2006)	9
1.5. TSHEPEDIŠO YA DITABA	10
KGAOLO YA BOBEDI	11
2.1. MATSENO	11
2.2. TAODIŠO KE ENG	11
2.2.1. Diteng tša taodišo	14
2.2.2. Thulaganyo ya taodišo	16
2.2.2.1 Thaetlele	17
2.2.2.2. Matseno	17
2.2.2.3. Mmele	18
2.2.2.4. Morumo	18
2.2.3. Mongwalelo wa taodišo	18
2.3. TAODIŠOSENHWALO KE ENG	20
2.3.1. Taodišokanegelo	21
2.3.2. Taodišotlhaloši	21
2.3.3. Taodišotlhaloškgopodišišo	22
2.3.4. Taodišoboitaodišo	22
2.4. KAKARETŠO	22
KGAOLO YA BORARO	25
3.1. DITAODIŠOSENHWALO TŠA SEPEDI	25
3.2. MATSENO	25
3.2.1 Ditaodišosengwalo tša Mahapa	25
3.2.2 Ditaodišosengwalo tša Mabitje	35
3.2.3 Ditaodišosengwalo tša Selwalekgwadi	40
3.2.4 Ditaodišosengwalo tša Makopo	40
3.2.5 Ditaodišosengwalo tša Phala	46
3.2.6 Ditaodišosengwalo tša Chupyane	46
3.3 KAKARETŠO	48

KGAOLO YA BONE	54
4.1. DITAODIŠO TŠA BOKGONI	54
4.2. MATSENO	54
4.2.1. Thatetlele ya taodišosengwalo	54
4.2.2. Matseno a taodišosengwalo	56
4.2.3. Mmele wa taodišosengwalo	58
4.2.4. Morumo wa taodišosengwalo	59
4.2.5. Mehutana ya taodišosengwalo	61
4.3. KAKARETŠO	64
KGAOLO YA BOHLANO	66
5.1. BOKGONI BYA MAHAPA, MABITJE LE CHUPYANE	66
5.2. MATSENO	66
5.2.1. Ditaodišosengwalo tša chupyane	66
5.2.1.1. Diteng tša taodišosengwalo	66
5.2.1.2. Tabakgolo ya taodišosengwalo	67
5.2.1.3. Ditaba tše di lebanego le bophelo	67
5.2.1.4. Therešo ya ditaba tša molaodiši	67
5.2.1.5. Ditaba tša saense	68
5.2.2. Thulaganyo ya taodišosengwalo	68
5.2.3. Mongwalelo wa taodišosengwalo	69
5.2.4. Polelo	70
5.3. TSHWANTŠHO YA DITAODIŠOSENWALO TŠA MAHAPA LE MABITJE ...	71
5.3.1. Mogologolo	71
5.3.2. Tubatse	72
5.3.3. Kgalatlou	73
5.4. LEBOO LA DITAODIŠOSENWALO TŠA MAHAPA LE TŠA MABITJE	73
5.5. KAKARETŠO	74
KGAOLO YA BOSELELA	76
6.1. THUMO	76
6.1.1. Kgaolo ya pele	76
6.1.2. Kgaolo ya bobedi	77
6.1.3. Kgaolo ya boraro	77
6.1.4. Kgaolo ya bone	79
6.1.5. Kgaolo ya bohlanano	79
7. METHOPO	81
8. SUMMARY	84
8.1. KEY WORDS	86
9. OPSOMMING	87
9.1. SLEUTELBEGRIJPE	89

KGAOLO YA PELE.

1.1 MATSENO

Ngwaga wa 1943, go ka thwe ke ngwaga wo bohlokwa kudu mo historing ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Taba yeo e bolela gore ke ngwaga wo kgoboketšo ya mathomothomo ya ditaodišosengwalo tša Sepedi, *Mengwalo* ('*Essays*') *Puku II* ya go ngwala ke E.K.K. Matlala, e gatišitšwego la mathomo ka wona. Go tšere lebaka le letelele gore bangwadi ba bangwe ba ditaodišo tša Sepedi ba gate mehlaleng ya Matlala ya go godiša dingwalo tša mohuta wo tša Sepedi. Mathata a a hlalošwa ke Thokoane (2006:4) ge a re:

Go ka thwe bangwadi ba sengwalo se ba itemogela mathata a a itšego ka go tšweletša mohuta wo wa sengwalo. Taba yeo e thekgwa ke go ba gona ga sekgala se segolo gare ga ditaodišosengwalo tša mathomo le tšeo di di hlatlamago.

Ge a iša pele gona letlakaleng leo o gatelela go re:

Go tla lemogwa gore go fetile lebaka la mengwaga ye 24 pele *Mengwalo* ('*Essays*') *Puku II* 1943 e hlatlangwa ke kgoboketšo ya go bitšwa *Ditaodišo* ya go ngwalwa ke Masemola, ya go gatišwa ka ngwaga wa 1967.

Morago ga ditaodišo tše tša Masemola bangwadi ba ditaodišosengwalo ba go swana le Mahapa, (1968). Mabitje (1976), Selwalekgwadi (1994), Makopo (1995), Phala (1995), le Chupyane (1996), ba tšweditše pele mešomo ya Matlala le Masemola ka go ngwala tša bona dikgoboketšo tša ditaodišosengwalo. Ka ge mešomo ya boraditaodišo bao e le bohlokwa, go yo lekolwa bokgoni bja bona.

1.2 MAIKEMIŠETŠO.

Thokoane (2006:186) o hlopha ditaodišosengwalo tša Sepedi go ya ka dikarolo tše tharo. Ye nngwe ya ditlhopho tše o e lebanya le bokgoni bja bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi go leka go bontšha gore go na le magoro a bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi mo bongwading bja ditaodišosengwalo. Ka ge maikemišetšo a Thokoane a sa nepiše ditaodišosengwalo tša bokgoni ka gobane maikemišetšomagolo a gagwe e le go fatišiša kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Sepedi, nepo ya phatišišo ye ke go fatolla bangwadi ba ditaodišosengwalo (le mediro ya bona) bao ba bontšhago bokgoni ditaodišosengwalo tša Sepedi.

Ka tsela yeo maikemišetšo a nyakišišo ye a yo lebanywa le ditaodišo tše di latelago, e lego:

- *Di sa re šaletše monaganong* (Mahapa, 1968)
- *Sehlabeng* (Mabitje, 1976)
- *Ditlhapetsane* (Chupyane, 1994)
- *Moletesekuba* (Selwalekgwadi, 1994)
- *Setšwagodimo se a ikgethela* (Makopo, 1995)
- *Mphatlalatšane* (Phala, 1995)

Nyakišišo e yo hlokomela ge eba sehlotswana se sa ditaodišosengwalo se lebane le bokgoni ge go šeditšwe thulaganyo ya tšona go ba peakanyo ye kaone ya ditaodišosengwalo tša Sepedi.

Bjale ge ditaodišosengwalo tše di yo hlokomelwa, go yo šalwa morago lenaneo le la thulaganyo ya ditaodišosengwalo le latelago:

- Thaetlele ya taodišosengwalo
- Matseno a taodišosengwalo
- Mmele wa taodišosengwalo
- Morumo wa taodišosengwalo

- Mohutana wa taodišosengwalo

Pele dikgopolo tšeo ka moka di ka hlalošwa ka botlalo, go tla swanela go hlalošwa mokgwa wo o tlogo dirišwa nyakišišong ye.

1.3 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO.

Nyakišišo e kgethile mekgwa ye meraro ya go fatišiša ditaodišosengwalo tša Sepedi, e lego:

- Go bapetša ('to compare')
- Go hlaloša ('to define')
- Go hlatholla ('to interpret')

Mekgwa yeo e hlaotšwe go sekaseka taodišosengwalo ya Sepedi ka gobane e lebane le sebopego sa mohutangwalo wo.

1.3.1 Go bapetša

Maungedzo (1999:5) o bolela gore mokgwa wo o dirišwa go lebeletšwe kudu dielemente tše dingwalo di swanago ka tšona le tše di fapanago ka tšona. Ge elemente e tee goba tše pedi di bapetšwa, go hlokomedišišwa ka fao di swanago goba di fapanago ka gona. Prawer (1973:169) o gatelela kgopolo ye ka go re mokgwa wa go bapetša ke mokgwa wo mokaone wo ka wona go ka fatišišwago nyalelano ya dikgopolo, mongwalelo le thulaganyo ya ditaba.

Ge a tšwela pele Swanepoel (1932:2) o oketša kgopolo ya go bapetša ka go re:

... genres can be compared within literature, within one single oeuvre, between two, three or five writers within specific periods, within overriding thematic trends, with related literature.

Swanepoel o gatelela kamano gare ga dingwalo ka bangwadi ba go fapafapana mengwageng ya go fapana. Mokgwa wo wa go bapetša, ka wona go fatišišwa nyalelano le go fetoga ga dikgopolo, mola ka go le lengwe go ka utollwa dielemente tše ntši tša go laetša go swana goba go fapana ge go bapetšwa dingwalo tša mohutangwalo wo o rilego.

Ge a tlaleletša kgopolo ye, Shipley (1970:60) o re go bapetša go lebane le:

To study interrelations of the literature of various people.

Polelo ye e sa gatelela kamano gare ga dingwalo. Ke go re, go nyakolla ka mo dingwalo di nyalelanego ka gona. Swanepoel (1932:3) o gata ka mošito o tee le Shipley ka go re go bapetša ke go ithuta kamano gare ga dingwalo tše di swanago.

Go ka rungwa ka gore mokgwa wo wa go bapetša o bohlokwa kudu mo nyakišišong ye, ka ge go tllilo lebelelwa ditaodišosengwalo tša bokgoni tšeo di tlogo hlopšha go ya ka thaetlele, matseno, mmele, morumo le mohutana wa taodišosengwalo go lebeletšwe kwano goba go fapana ga tšona. Ka mokgwa wo nyakišišo e tlo kgona le go lebelela nyalelano ya dikgopolo le thulaganyo ya ditaba.

1.3.2 Go hlaloša

Wales (1995:25) o re go hlaloša go lebane le:

... understanding the language text, and understanding its meaning and theme(s).

Polelo ye e gatelela gore se bohlokwa ke gore go kwešišwe sengwalo le tlhalošo ya sona. Serudu (1987:25) o tiišetša gore go hlaloša ke go tšweletša, ka mantšu sebopego, seemo goba kamano ya selo se tee le tše dingwe.

Go hlaloša ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo gwa utollwa diponagalo tša sona gore sebopego sa sona se šale nyanyeng. Ke ka fao Komati (2000:3) a gatago ka mošito o tee le Serudu ge a re go hlaloša ke go tšweletša diponagalo le go bontšha sebopego sa selo gore se tle se tsebege.

Taba ye ya polelo ye e tseneletšego e kwana le tlhalošo ye e fiwago ke, *Oxford Concise English Dictionary* (1999:386) ge e re go hlaloša ke:

To give a detailed account in words, of something.

Thokoane (2006: 13) o akaretsa go hlaloša ka go re, go hlaloša ke go bontšha diponagalo ka moka tšeo selo se ka tsebegago ka tšona. Go hlaloša le gona go bohlokwa nyakišišong ye ka ge go tlo hlalošwa ka ga bohlokwa bja ditaodišosengwalo tša bokgoni go ditaodišo tša Sepedi. Ka lehlakoreng le lengwe nyakišišo e lebane le go hlaloša dikgopolo tša bangwadi ba ditaodišosengwalo tša bokgoni go sa lebalwe le mehutana ya taodišosengwalo, e lego taodišokanegelo, taodišotlhaloši, taodišoboitaodišo le taodišotlhalošokgopodišišo.

1.3.3 Go hlatholla

Thokoane (2006: 15) o re go hlatholla go šupa go gatelela mešomo ya diponagalo tša sengwalo. Go hlatholla go bapetše kudu le go hlaloša ka ge go gatelela mešomo (*'functions'*) ya diponagalo (*'characteristics'*) tša sengwalo. Go hlatholla go amana le kwešišo ya tlhalošo ya molaetša wo o rilego. Abrams (1985:127) ge a tšwetša pele kgopolo ye o re go hlatholla ke go fa tlhalošo ya diponagalo tša selo ka maikemišetšo a go itebanya le tšhekatsheko ya dikarolo tša sererwa. Serudu (1987:25) o oketša kgopolo ye ka go e amanya le kwešišo ka gobane o re go hlatholla: ke go hlaloša sengwalo go laetša ge e le gore o a se kwešiša.

Ge a iša pele Wales (1995:256) o gatelela gore go hlatholla go amana le kwešišo ya tlhalošo ya molaetša wo o rilego, gomme o tšweletša se ka go re:

In stylistics it is the interpretation of the language derived from the analysis of the formal and semantics patterns which leads to the assessment of the significance of findings for the interpretations of the text's overall meaning.

Seo se bolelwago mo ke gore go hlatholla ke tlhalošo ya go ba le kwešišo le kakaretšo ya sengwalo. Phala (1999:6) o ruma dikgopolo tša borateori ba ka godimo ka go re:

Go hlatholla ke go gatelela mešomo ya diponagalo tša selo seo se hlalošwago.

Go hlatholla le gona go bohlokwa mo go sererwa se ka ge go eya go hlathollwa ditaodišosengwalo tša bokgoni ka tsela ya go lekola maemo a tšona ge go lebeletšwe kelo yeo go šetšwego go boletšwe ka yona. Ka go realo e le go nyaka go bona gore bangwadi bao ba na le bokgoni goba aowa.

1.4 BANYAKIŠIŠI BAO BA ŠETŠEGO BA NYAKIŠIŠITŠE DITAODIŠOSENWALO TŠA SEPEDI.

Diphatišišong go lemogilwe gore go na le banyakišiši ba mmalwa bao ba šetšego ba dirile dinyakišišo tša ditaodišosengwalo tša Sepedi. Le ge go le bjalo, nyakišišo ye e yo tseparela fela bokgoni bja ditaodišosengwalo tša Sepedi go lebeletšwe kudu dikokwane tša ditaodišosengwalo tša bokgoni.

Nyakišišo e ilo laetša ditema tšeo ba di kgathilego maikemišetšo e le go tšweletša phapano ya nyakišišo ye le tša bona. Banyakišiši bao ke ba ba latelago: Groenewald (1981 le 1983), Mohlala, (1995), Mojalefa, (1995), Thokoane, (2006) le Groenewald, (1991).

1.4.1 Groenewald, P.S.: *Mahapa se Verteltegniek* (1981)

Ge Groenewald a sekaseka Kgalatlou, o bolela gore Mahapa o fapana le bangwadi ba bangwe ge go lebeletšwe tšhomišo ya dithekniki tše di itšego, e lego mohlahli, phapantšho,

sekai le tlhalošišo go tšwetša pele molaetša wa gagwe. Groenewald o laetša gore Mahapa o dirišitše thekniki ya mohlahli go mmontšha mafelo a bohlokwa a histori. O tšwela pele gore Mahapa o dirišitše thekniki ya phapantšho maikemišetšo e le go tanya šedi ya mmadi. Nyakišišo ya Groenewald e lebane kudu le dithekniki tšeo Mahapa a di dirišitšego.

Ge a ruma o re Mahapa o na le bokgoni bja tirišo ya seswantšho bjalo ka thekniki. O ruma ka go gatelela gore sehloa sa ditaba tša Mahapa se lebane le seswantšho.

Yona tshwantšho ye ya gagwe e tšweletša seo a se hlalošago gore maikemišetšo a gagwe a bonagale gabotse. Mokgwa wo mongwadi a o dirišago go hlaloša ditiragalo tša gagwe ka gona o ka bitšwa thekniki ya tlhalošo. Ka go realo, Mahapa o dirišitše thekniki go utollela mmadi tebanyo ya gagwe.

Go ka rungwa ka go re nyakišišo ya Groenewald e nepišitše fela gore Mahapa o šomišitše bjang tirišo ya seswantšho bjalo ka thekniki, gomme ga a bolele selo ka ga bokgoni bja taodišosengwalo. Ke ka fao lengwalo le le nepišago ditaodišosengwalo tša bokgoni.

1.4.2 Groenewald, P.S: W.L.Mahapa: *Di sa re šaletše monaganong* (1963)

Groenewald, nyakišišong ya gagwe, o gatelela gore Mahapa o dirišitše dithekniki tše di latelago, e lego mohlahli, seswantšho, phapantšho le poeletšo go tšweletša moko wa ditaba. O gatelela gore dithekniki tšeo di godiša maatlakgogedi. Go ya ka Groenewald ditaodišosengwalo tša Mahapa di bonagala e le tše di atlegilego. O ruma ka go gatelela gore sehloa sa ditaba tše se lebane le seswantšho.

Go ka rungwa ka go re le ge Groenewald a dirile nyakišišo ka ditaodišosengwalo tša Mahapa, o be a nepišitše dithekniki tšeo Mahapa a di šomišitšego le go lekodišiša katlego ya tšona kalong ya ditaba. Ka go realo nyakišišo ya gagwe ga se ya lebana le bokgoni.

1.4.3 Groenewald, P.S. *Stylleer: Sehlabeng* (1991).

Groenewald mo go taodišwana ye ya gagwe, o bapetša moko wa ditaba, mongwalelo, le phapantšho ya mongwalelo tša ditaodišosengwalo tša Mabitje, *Sehlabeng* (1976), le tša Mahapa, *Di sa re šaletše monaganong* (1968).

Tshekatshekong ya gagwe Groenewald o bontšha dikgaolo tše tlhano tša ditaodišosengwalo tša Mabitje, e lego kgaolo ya pele (Mmoto wa Sehlabeng), le dikgaolo tše nne go ya ka dihla tše nne tša ngwaga. Sehla se sengwe le se sengwe se arotšwe ka dikarolwana goba ditaodišosengwalo tše di lego mabapi le ditiro tša batho kua Sehlabeng ka nako ya sehla seo.

Groenewald o akaretša le go tšweletša molaetša wo mogolo wa taodišosengwalo ye ka go re e tletše ka lethabo le ditebogo. Maikemišetšo a Groenewald ke go tšweletša mohlala wa nyakišišo ya mongwalelo wo o lebanego le taodišosengwalo.

1.4.4 Mohlala, M.J.: *Tshekatsheko ya Di ša re šaletše monaganong* (1994).

Tshekatsheko thesese ya mastase ya Mohlala e nepišitše ditaodišosengwalo tše tharo fela. Yena o sekasekile sebopego sa tšona go ya ka diteng, thulaganyo le mongwalelo. O tšwetše pele ka go ahlaahla thulaganyo ka dikarolwana tše di latelago, e lego pegokakaretšo ya thulaganyo, dithekniki le moko wa ditaba.

Go ditaodišosengwalo tše tharo tše a di sekasekilego, o hlokometše kudu diteng tša gona a lebeletše mafelo, mekgwa, badudi le histori. Tebanyo ya gagwe e godimo ga taodišosengwalo e tee ya go bitšwa ‘Tubatse` gomme a tšama a tlaleletša ka tše pedi, e lego ‘Mogologolo` le ‘Kgalatlou`. Ge a tsinkela pegokakaretšo ya thulaganyo, o e hlalošitše ka dikarolwana tše tharo tše di latelago, e lego kalotaba, mmele le pheletšo. Ge a etla go mongwalelo, o bontšhitše ka fao moko wa ditaba o lego bohlokwa ka gona, gomme a ruma ka go hlaloša dipharologantšho tša mongwalelo.

1.4.5 Mojalefa, M.J.: *Ntlhahle 3* (1995)

Mojalefa o rulagantše lengwalotlhahlo la baithuti ba ngwaga wa boraro, ka go sekaseka ditaodišosengwalo tša Mahapa, '*Di sa re šaletše monaganong*' (1968). Mojalefa yena o nepišitše bohlokwa bja sererwa ge go sekasekwa diteng tša ditaodišosengwalo. Ge a tšwela pele o hlaloša gore ditaodišosengwalo tša Mahapa di na le ditaba tšeo di fapafapanego ebile di na le direrwa tša go fapafapana. Ka ge ditaodišosengwalo tša Mahapa e le tše di šupago, ye nngwe le ye nngwe e lebane le sererwa sa yona. Tše di seelago di lebane le dithaba gomme e tee e lebane le noka. Maikemišetšo a Mojalefa ebile go lebelela bohlokwa bja sererwa ge go sekwasekwa diteng tša ditaodišosengwalo, gomme ga a bolele selo ka ga ditaodišosengwalo tša bokgoni, ona ao e lego maikemišetšomagolo a nyakišišo ye.

1.4.6 Thokoane, M.D.: *Tshekatsheko ya Ditaodišo tša Sepedi`* (2006)

Nyakišišo ya Thokoane e thomile ka go tšweletša banyakišiši bao ba nyakišišitšego ditaodišosengwalo tša Sepedi le go laetša ditema tšeo ba di lemilego gore di se boeletšwe. Maikemišetšo a lengwalonyakišišo la bongaka la Thokoane le fapane kudu le maikemisetšo a borateori ba ka godimo ka ge ona a nepiša kgolo, tšwetšopele, tlhalošo le tlhopho ya ditaodišosengwalo tša Sepedi go lebeletšwe ditaodišosengwalo tšeo di šetšego di ngwadilwe mo polelong ya Sepedi. Go tšwetša pele nyakišišo ya gagwe, o phethagaditše maikemišetšo a gagwe a go bapetša taodišosengwalo le kanegelokopana.

Nyakišišo ye e tloga e fapana le ya Thokoane ka ge maikemišetšo a yona e le go nepiša ditaodišosengwalo tša bokgoni, go ya ka dikokwane tša ditaodišosengwalo tša bokgoni ge go lebeletšwe ditaodišo tša Sepedi.

2. TSHEPEDIŠO YA DITABA

Nyakišišo ye e yo arolwa ka dikgaolo tše seelago. Tšona di aroganywa ka tsela ye e latelago:

Kgaolo ya pele ya nyakišišo e lebane le maikemišetšo a nyakišišo yeo e lebantšwego le bokgoni bja ditaodišosengwalo tša Sepedi. Ditaodišosengwalo tšeo di yo hlokomelwa ka go šala morago lenaneo la thulaganyo ya ditaodišosengwalo. Go iša pele kgaolo ye e tšweletša ka boripana banyakišiši ba bangwe bao ba kgathilego tema go ditaodišosengwalo tša Sepedi. Kgaolo ye e ruma ka go tšweletša mokgwa woo nyakišišo e o kgethilego go tšwetša nyakišišo ye pele.

Kgaolo ya bobedi yona, e lebeletše tlhalošo ya taodišo e nepišetše kudu ditaodišosengwalo tšeo lengwalonyakišišo le le lebanego le tšona. E tšwela pele ka dikokwane tša ditaodišosengwalo tša bokgoni le go hlaloša mehutana ya taodišosengwalo.

Kgaolo ya boraro e lebane le ditaodišosengwalo tša Sepedi, e lego *Di sa re šaletše monaganong* (Mahapa, 1968), *Sehlabeng* (Mabitje, 1976), *Moletesekuba* (Selwalekgwadi, 1994), *Setšwagodimo se a ikgethela* (Makopo, 1995), *Mphatlalatšane* (Phala, 1995) le *Ditlhapetsane* (Chupyane, 1994).

Mo kgaolong ya bone go tšweletšwa bokgoni bja ditaodišosengwalo tše go laodišetšwego ka tšona go kgaolo ya boraro, go lebeletšwe kudu dikokwane tša ditaodišosengwalo tša bokgoni e lego yona kgwekgwe ya lengwalonyakišišo le.

Kgaolo ya bohllano ke tšwetšo pele ya bokgoni bja bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi, go lebeletšwe bangwadi ba ba latelago, e lego Mahapa, Mabitje le Chupyane gomme go tsopolwa mešomo ya bona go gatelela taba yeo.

Kgaolo ya boselela ke kakaretšo ya lengwalonyakišišo le go ya ka kgaolo ye nngwe le ye nngwe. Mafelelong ya latelwa ke methopo yeo e thušetšego go phethagatša mošomo goba lengwalonyakišišo le.

KGAOLO YA BOBEDI

2.1 MATSENO

Kgaolo ye e nepiša seo taodišo e lego sona ka botlalo gore mmadi a tle a kgone go kwešiša gore taodišo ke eng. Tlhalošo ye e lebeletše diteng, thulaganyo le mongwalelo wa taodišo. Go tla tsinkelwa le tlhalošo ya taodišosengwalo (*‘informal essay’*) bjalo ka mohuta wo mogolo wa taodišo. Kgaolo ye e tla rungwa ka go hlaloša taodišosengwalo go lebeletšwe mehutana yeo nyakišišo ye e lebanego le yona, e lego taodišotlhaloši, taodišoboitaodišo, taodišokanegelo le taodišotlhalošokgopodišišo.

Bjalo go tla latela tlhalošo ya taodišo gore ke eng.

2.2 TAODIŠO KE ENG

Holman (1972:204) ge a hlaloša taodišo o re ke:

Moderately brief discussion of a restricted topic. Because of the wide application of the term, no satisfactory definition can be arrived at; nor can a wholly acceptable classification of essay types be made.

Polelo ye ya Holman e hlaloša gore sererwa sa taodišo se swanetše se be le magomo ka polelo ye kopana. O tšwela pele ka go re tlhalošo ya taodišo ke ye e phatlaletšego gomme ke ka lebaka leo e hlolago mathatha a go hlatholla seo taodišo e lego sona, go akaretšwa le tlhopho ya yona. Polelo ye ya Holman go laetša o ka re ga e akaretše ditaba ka moka ka gobane ge go ka ngwalwa kanegelo ye nngwe le ye nngwe ye kopana, le yona go ka no thwe ke taodišo. Ke ka fao Holman a bolelago gore go boima go hlaloša seo taodišo e lego sona.

Ge a hlaloša seo taodišo e lego sona, Serudu (1989:4) o re:

Taodišo ke tlhamo ya kanegelo (prosa) yeo e ka bopšago ke mantšu a makgolo a se makae, mme go yona go ahlaahlwa taba thwii goba ka tharedi. Ke mohuta wa dingwalo wo o ka dirišwago mabakeng a go fapana.

Serudu o bontšha kelo ya bokopana bjo bo bolelwago ke Holman tlhalošong ya gagwe, ka go re e be bjo bokaakang. Ge a tšwela pele o oketša taba yeo ka go re thulaganyo ya ditiragalo tša taodišo e se ke ya ba ye e raraganego kudu. Serudu o ruma polelo ye ya gagwe ka go re taodišo e ka dirišwa mererong ye e fapafapanego.

Berger (1964:25) o gatelela bokopana bja taodišo ka go re ke kanegelo ya matlakala a lesome go iša go a masometlhano, gomme e bolela ditaba tša saense le tša thuto, eupša ditaba tšeo e di hlaloša ka mokgwa wo o itšego gore mmadi yo a se nago le tsebo ya saense, le thuto yeo, a kgone go di kwešisa. O tšwela pele go hlatholla gore ditaba tše tša thuto le saense go akaretšwa le dikakanyokgopolo, di lebane le tebelelo ya mongwadi, le nako ye e itšego yeo batho ba phelago go yona. Groenewald (1993:3) o ruma ka gore diteng tša taodišo ke tša saense le boitemogelo, di lebane le bokgonthe, therešo, goba nnete. Ka gona sebopego seo se sefsa se lebane le bokgoni le bohlale bja mongwadi.

Maibelo le Sepota (1996:123) ba dumelelana le gona go tlaleletša polelo ya borateori ba ka godimo mabapi le tlhalošo ya taodišo ka go gatelela gore taodišo ke mokgwa wo mongwe wa go hlamula ka go ngwala ka hlogo ye e itšego ya ditaba ka boripana goba boteletšana bjoo bo ka se fetšego mmadi pelo ge a e bala. Go laetša gore mongwadi wa taodišo o swanetše go šomiša mantšu ka tsheketšo ye kgolo ge a ngwala sengwalo se. Se se ra gore molaodiši ga a swanela go iketla kudu ka polelo, ka go hlaloša se sengwe le se sengwe seo a ngwalago ka sona, fela o swanetše go ikgethela ditabataba tšeo a bonago e le tše bohlokwa, tšeo di lebanago le maikemišetšo a gagwe.

Lee (1912:1) o sepedišana le bona tsela e tee ge a re taodišo e swanetše go ba ye kopana goba ya botelele bjo bo lekanetšego gomme e lebane le hlogo ye e itšego, moo e lego gore go fo kgemethwa dintlha tše di itšego fela. O tšwela pele go gatelela gore taodišo ga se sengwalo

se se fetšago mmadi pelo ge a se bala. Groenewald (1993:3) o tlaleletša tšeo ka go hlatholla gore ditaba tšeo di amanago le taodišo di swanetše go ngwalwa ka tlhokomelo ye kgolo gore mmadi a gapaletšege go akanya se a se balago.

Tše dingwe tšeo Abrams (1985:59) a di tšweletšago mabapi le ge go ngwalwa taodišo ke (a) bokgoni polelong gore go hlohleletšwe mmadi go balela pele, (b) go fapana ga taodišo le dingwalo tša mohuta wa gona, e lego triti ('*treatise*') goba tesetheišene ('*dissertation*') ka gobane ga e na le mokgwa wo o itšego wa go latelanya ditaba ka ge e sa ngwalelwa legoro tsoko la batho, eupša e hlamelwa setšhaba ka kakaretšo, (c) go ba le thulaganyo ye bonolo, le (d) tirišo ya dithekniki tšeo di lebanego le maatlakgogedi thulaganyong ya polelo.

Tše ke tšona dintlha tše nne tše bohlokwa tšeo go ka thwego ke diponagalo tša taodišo. Cuddon (1998:286) ge a oketša diponagalo tša taodišo tša go betlwa ke Abrams o re:

A composition, usually in prose (Pope's Moral Essays. In verse are an exception), which may be of only a few Hundred words (like Bacons Essays) or book length (like Locke's Essay concerning Human Understanding) and which discusses formally or informally, a topic or a variety of topics. It is one of the most flexible and adaptable of all literary forms.

Ge go lebeledišišwa polelo ye ya Cuddon o ka re o hlaloša gore ditaodišo tša kgale e be e le tše telele ge di bapetšwa le ditaodišo tša mehleng yeno. Ke ka fao a bolelago ka botelele bja go lekana le bja puku. Ge a tšwela pele o hlatholla gore ditaodišo tšeo di arotšwe ka magoro a mabedi, e lego (a) ditaodišosengwalo le (b) ditaodišosemolao. Gomme o tiišetša kgopolo ya gore ponagalo ye ya taodišo e lebane le bonolo le kamantšhego ya mongwadi.

Baldick (1990:75) o gatelela temana ya ka godimo malebana le seo taodišo e lego sona ka go re e lebane le:

A short written composition in prose that discusses a subject or purposes an argument without claiming to be a

complete or thorough exposition. A minor literary form, the essay is more relaxed than the formal academic dissertation.

O bolela gore taodišo e swanetše go ba le ponagalo yeo e nepišago polelo ye go ka thwego ga ya tlala gabotse, eupša ye e fodilego ge e bapetšwa le ya mehuta ye mengwe ya dingwalo tša saense goba thuto.

Fowler (1991:78) o gatelela polelo ya gagwe ka go re taodišo e laolwa ke molaodiši ge a thelela ka leleme, ka fao ga e na mokgwa wo o itšego wa go rungwa. O tiišetša gape gore taodišo ke poledišano magareng ga molaodiši le mmadi wa moeleletšwa (*'supposed reader'*), gomme molaodiši ka boyena a ka šomiša ngangego bjalo ka thekniki ya go tanya šedi ya mmadi gore a balele taodišo yeo pele.

Berger (1964:25) o tiišetša le gona go gatelela seo se bolelwago ke Wilpert (1955:10-11) malebana le sebopego sa taodišo, ka go re taodišo ke sengwalo sa go hloka sebopego goba mokgwa wo o ikemetšego wo e ka tsebjago ka wona. Mohlala (1994:15) o thekga dikgopolo tša borateori ba ka godimo ka go re taodišo e ka tšea sebopego goba mokgwa wo mongwe le wo mongwe go ya le ka moo ditaba di lebanego le maikemišetšo a mongwadi goba molaodiši ka gona.

Yelland (1983:62) o ruma dikgopolo tša borateori ba ka godimo ka go tšweletša ponagalo ye nngwe gape ya taodišo, e lego mokgwa wa go e ngwala goba wa go e laodiša. Taba yeo e nepiša mongwalelo wa yona:

A literary term difficult to define because of its wide application, but broadly a prose composition characterized by brevity and some concern or style or manner of expression.

Yelland o tšwela pele ka go hlaloša ponagalo ye ka go e lebanya le bokopana bja taodišo le mokgwa wa go ngwala taodišo, e lego mongwalelo. Go ka akaretšwa ka go re thulaganyo le mongwalelo ke diponagalo tše dingwe gape tše bohlokwa tša taodišo.

Bjale go yo hlokomelwa sebopego sa taodišo.

2.2.1 Diteng tša taodišo

Groenewald (1991:18) ge a bolela ka diteng tša taodišo o re:

Diteng di lebane le tša bophelo ka bophara; ke tše di ilego tša rulaganywa ke mongwadi/mmoledi. Di a latelana gomme tatelano yeo e laolwa ke melao ye motho a e tlwaetšego, ka tatelano yeo e kwagalago ka lebaka leo, nako e bohlokwa, ka gobane diteng di kgokagane, ke botee bja ditabataba.

Tlhalošo ye ya Groenewald ke ya go akaretša, ka gore ga e hlaloše diteng tša taodišo fela, eupša e kwagala e nepiša kakaretšo ya diteng tša sengwalo se sengwe le se sengwe. Go tiišetša ditaba tše Mohlala (1994:24) o re ka ponagalo kgopolo ye ya diteng, e bontšha e na le ditlhalošo tše di fapanego go ya ka bangwadi le banyakišiši ba bangwe. O tšwela pele gore le ge go le bjalo go swanetše go lemogwa gore ye e lego kgodu ye e tšwago lerotseng ke gore, diteng tša taodišo ke histori ya ditabataba le ka mokgwa wo di latelanago ka gona di na le tebanyo le sererwa. Sererwa ke tabakgolo yeo mongwadi a ratago go laodiša ka ga yona. Seo ke sona se segolo se se akaretšago diteng tša mohuta wo wa sengwalo ka botlalo.

Sererwa se kgethwa ke mongwadi wa taodišo, a ba a beakanya le ka mokgwa wo a ratago go laodiša ditaba tše tša gagwe ka gona. Kgetho le peakanyo yeo, di lebane le go goketša mmadi gore a kgahlwe ke go bala taodišo yeo. Go gatelela se Mohlala (1994:16) o re mongwadi wa taodišo gantši o ngwala ka se bohlokwa seo a se lemogilego mabapi le selo, motho goba phoofolo.

Symes (1979:90) o tlaleletša taba ye ka go re taodišo e lebane le mabaka a therešo. O re:

*The essay is largely inductive. It asks you to provide facts,
and it is a form suspicious of hand-me-down the truth.*

Selwalekgwadi (1994:1) o re mongwadi wa taodišo o ngwala ka se bohlokwa, e ka ba motho, phoofolo goba selo seo a se lemogago, ka gona taodišo ke sengwalo seo se bolelago ka tša bokgabo, ke go re e kopanya saense le bokgabo.

Hobsaum (1983:97) o tšwetša ditaba tše pele ka go re ka mantšu a mangwe tlhamo ya taodišo e akaretša go ripaganya tabakgolo ka dikarolwana tšeo di ka laodišegago gabonolo, tše di lebanego le sephetho sa mongwadi, ka ga seo a ratago go se laodiša. Ke go re, taodišo ga e eme legatong la ditaba ka botlalo.

Mohlala (1994:17) ge a gatelela taba ye, o re mongwadi o ngwala ka se bohlokwa seo, ka gobane se mo hlohlile maikutlong, gomme o nyaka go fana ka lethabo, manyami goba letšhogo leo a nago nalo go batho ba bangwe. Taba ye ya go ngwala e amana le molaetša wo morago a ratago go o fa mmadi ka mokgwa wo o rilego gore mmadi le yena a kgone go kwešiša molaetša woo. Seo mongwadi a ngwalago ka sona ke sona seo a bonago e le se se tlogo kgahla mmadi.

Berger (1964:64) o gatelela gore ga se la mathomo ge ditaba tša taodišo di bolelwa goba di ngwalwa. O tšwela pele ka go re ditaba tše tša taodišo di lebana le nako ye e itšego yeo batho ba phelago go yona.

2.2.2 Thulaganyo ya taodišo

Mohlala (1994:25) ge a hlaloša thulaganyo ya taodišo o re :

Thulaganyo ke letlalo la bobedi la tshekatsheko ya dingwalo.
Le lebane le mokgwa woo mongwadi a o šomišago go
rulaganya ditabataba tšeo di lebanego le moko wa ditaba.

Go ya ka polelo ye ya Mohlala, se se hlaloša gore ditaba tšeo o ngwalago ka tšona, di swanetše gore di lebane thwii le moko wa ditaba. Mohlala (1994:26) o ruma taba ye ya thulaganyo ya taodišo ka go re thulaganyo go ka thwe e lebane le dikokwane tša go thea motse goba sengwalo sefe kapa sefe. Ge a tšwela pele o re ke kgopolo ye bohlokwa yeo mongwadi a e šomišago go ngwala sengwalo sa gagwe.

Last (1985: 6), Forrester (1992:3) le Zulu (1991:23) ba bolela gore thulaganyo ya taodišo e arotšwe ka dikarolo tše nne, e lego (a) thaetlele, (b) matseno, (c) mmele le (d) morumo/ mafelelo.

Dikarolo tše di yo hlalošwa ka boripana ka tsela ye:

2.2.2.1 Thaetlele

Zulu (1991:15) o hlaloša gore thaetlele ya taodišo e ala ditaba pepeneneng gore di kwešišege. Ke go re, thaetlele e swanetše go amana le molaetša le diteng, e lego tšeo mongwadi a ngwalago ka tšona. Last (1985:6) o re mantšu ka moka ao a bopago thaetlele a swanetše go kgethwa ka šedi ye kgolo, ka ge a swanetše go bonwa bjalo ka morehlokwa (*'key words'*). Forrester (1992:3) o re thaetlele e na le dikarolo tše bohlokwa tšeo di e bopago, e lego (a) hlogo ya ditaba tšeo go ngwalwago ka tšona le (b) hlogo ya ditaba tše go ngwalwago ka ga tšona ka botšona.

2.2.2.2 Matseno

Groenewald (1993:18) o bolela gore matseno ke elemente ye bohlokwa ya mathomo thulaganyong ya taodišo. Ke gona mo mongwadi a tsebišago mmadi sererwa a ba a hlaloša thulano ye e lego gona. Last (1985:36) o oketša polelo ye ka go re botelele bja matseno bo swanetše go lekana le bja morumo. Mohlala (1994:50) le Maphike (1978:78) ba lebanya matseno le maatlakgogedi. Se se tiišetša gore matseno a swanetše a be le maatlakgogedi go mmadi.

2.2.2.3 Mmele

Maphike (1978:79) ge a hlaloša mmele wa thulaganyo ya taodišo o re ke moo dikgopolo tšela di tšweleditšwego matsenong, di thomago go tšwetšwa pele ka botlalo. Groenewald (1991:32) o ruma ka go bontšha bohlokwa bja mmele wa thulaganyo ya taodišo ka go o lebanya le go godišwa ga maatlakgogedi.

2.2.2.4 Morumo

Mabapi le morumo wa taodišo, Groenewald (1993:19), Mohlala (1994:53), Maibelo le Sepota (1996:117) ba re morumo o lebane le mafelelo a ditaba. Ka tsela yeo, go swanetše go kwagale gore ditaba di fedile. Stanford le Smith (1980:147) ba tlaleletša se ka gore morumo wa thulaganyo ya taodišo o lebane le go akaretšwa ga dintlha tše go ngwadilwego ka tšona mo thulaganyong ka boripana.

2.2.3 Mongwalelo wa taodišo

Mongwalelo wa taodišo, go ya ka Maibelo le Sepota (1996:116) ke:

...mokgwa woo ka wona mongwadi a re solelago tlhamulo ya gagwe. Ke go re re hlokomela le mongwalelo wa mongwadi, re era tšhomišo ya gagwe ya polelo yeo e nago le tlotlontšu ye e itšego, tšhomišo ya tshwantšhokgopolo, diema le dika, dikapolelo, tlhamo ya mafoko le tirišo ya maswaodikga, tšhomišo ya motho wa pele goba wa boraro, bj.bj. Ka moka tšeo di bopa mongwalelo/setaele sa mongwadi.

Mminele (1995:3) ge a gatelela tirišo ya polelo ya mongwalelo wa taodišo o re e swanetše go ba ye bose yeo e tswakilwego ka diema le dika gomme go šomišwe le polelo ya makgethe yeo mo go yona lentšu le lengwe le le lengwe le ka swanelwago ke mo le lego gona. Taba ye e šitlela gore tirišo ya polelo ke karolo ya mongwalelo.

Selwalekgwadi (1994:3) le Mohlala (1994:20) ba kgonthiša seo ka go re polelo ya mongwalelo wa taodišo e swanetše go ba ye kopana, ya go kwešišega, ya go kgahliša, ye e nonnego, le ya go tšweletša bokgabo. Last (1984:15-16) yena o gatelela seo ka go re polelo ye e swanetše go hlangwa ka mongwalo le mopeleto wa semmušo. Mongwalelo wa taodišo o theilwe godimo ga polelo ya go hlweka.

Alexander (1965:21) o gatelela gore dikgopolo tše go ngwalwago ka ga tšona di swanetše go rulaganywa ka tatelano ya maleba e le go leka go goketša mmadi go balela pele. Gomme o kgonthiša se ka go re:

Writing an essay is not simply a matter of getting the required number of words down on paper. You must do all you can to make your essays interesting so that they will hold the readers attention to the end.

Go ya ka Alexander tirišo ya polelo ya mohuta wo, e swanetše go hlokomelwa kudu ka gobane e theilwe godimo ga phišegelo ya mmadi.

Ge ba ruma dikgopolo tša basekaseki ba, Berger (1964:26) le Groenewald (1991:6) ba hlaloša gore mongwalelo wa taodišo o theilwe godimo ga khuduego ye e swanetšego go bonagatša tebelelo ya mongwadi wa yona. Ke ka fao mongwadi wa yona ka mehla ge a ngwala sengwalo sa mohuta wo, a sego a swanela go kgetha lehlakore tirišong ya polelo ka ge le ka fefola khuduego yeo e lego kokwanekgolo ya mongwalelo.

Bjale go tsebja seo taodišo e lego sona gomme go tla latela tlhalošo ya taodišosengwalo, ka ge bangwadi ba Sepedi ba ditaodišo ba ngwadile ka ga mohuta wo.

2.3 TAODIŠOSENWALO KE ENG.

Holman (1972:204) ge a hlaloša mohuta wo wa taodišo o akaretša dingwalo tše kopana tšeo di lebanego le nnete ya ditaba. Maikemišetšo a tšona ke go bolela mmakgonthe a seo se boletwago goba seo go ngwalwago mabapi le sona. E akaretša le dingwalo tšeo di laolwago ke mabaka ao a itšego (*'periodical essays'*).

Yelland (1983:62) ge a tlaleletša polelo ye ya Holman o re taodišosengwalo ke yeo go ka thwego ke yona taodišo ya nnete go ya ka lereo le la *'essai'*, ka gore e lebane le maitekelo a mongwadi thwii. Yelland ge a tšwela pele gona mo letlakaleng la 62, o re taodišo ya mohuta wo e na le tshwantšhokgopolo gape, ebile e lebane le boyena bja mongwadi mola mongwadi le yena a itlemagantše nayo.

Fowler (1991:78) o hlaloša gore taodišo ya mohuta wo e dumelela mongwadi gore a elele ka dikgopolo tša gagwe a sa thibelwe ke selo. O gatelela se ka go re:

.... the play of the mind in free associations around a given topic is what counts. Essays are therefore not debates, but in the finest examples of the art....

O gatelela se ka go re ditaodišosengwalo ga di swane le dingangišano, eupša di ka no tšewa bjalo ka dipoledišano magareng ga molaodiši le mmadi. Se se šupa gore mongwadi wa taodišosengwalo o ngwala a eleletša mmadi, a le pele gagwe a mo theeditše ge a bolela. Dinyakwa tša taodišosengwalo di hlokotšwe gomme tša akaretšwa go lebeletšwe tlhalošo ya borateori go ya ka go fapana ga bona ka tsela ye:

Taodišosengwalo e tlemagane le mongwadi goba molaodiši ge a leka go tšweletša nnete ya di kgopolo tša gagwe, le gona go amana le maikutlo a gagwe. Taodišosengwalo ga e na saense ka gare ga yona, ga ešita le go tsenelela ka gare ga dinyakišišo. Taodišosengwalo e dumelela mongwadi gore a elele ka dikgopolo tša gagwe a sa thibelwe ke selo. E tliša

ditšhišinyo tšeo di lego ka gare ga saense go hlohla khuduego ya mmadi gore yena mmadi yoo a tšwele pele go latišiša ditaba tšeo di laodišwago.

Abrams (1985:59) yena ge a tlaleletša dikgopolo tše o re taodišosengwalo e ngwalelwa babadi ka kakaretšo, ntle le kgethollo. O tšwela pele ka go re go na le mehutana ye e fapanego ya taodišosengwalo.

Bjale go yo hlokomelwa mehutana yeo, eupša go hlalošwa mehutana yeo e amanago le nyakišišo ye. Ke go re go yo lebelelwa mehutana yeo bangwadi ba ditaodišosengwalo tša bokgoni ba ngwadilego ka yona fela.

2.3.1 Taodišokanegelo

Alexander (1965:22) o hlaloša gabotse gore molaodiši o swanetše go tseba le go kwešiša ditiragalo tšeo a di laodišago kgato ka kgato, ka tsela yeo mmadi o gapeletšega go šala ditaba tšeo morago. Scholes (1969: 9) o gata ka mošito o tee le Alexander ka go re taodišosengwalo ya mohutana wo e laolwa ke kokwane e tee ye kgolo, e lego ditaba tšeo di anegwago. Mongwadi ge a ngwala o latelanya ditiragalo ka mokgwa wo o tlogo goga šedi ya mmadi. Se sengwe gape se bohlokwa ke gore moanegi o šomiša phego ya go tanya šedi ya mmadi. Go ka rungwa ka go re matlakgogedi ke kokwane ye bohlokwa mo taodišong sengwalo ya mohuta wo.

2.3.2 Taodišotlhaloši

Alexander (1965:29) ge a hlaloša taodišotlhaloši o re:

In a descriptive essay... there is no underlying story to hold your composition together so it is necessary to think of a central idea to which everything you describe can be related.

Go ya ka tlhalošo ye ya Alexander mo mohutaneng wo wa taodišosengwalo ga go na le ditaba tšeo molaodiši a ngwalago ka tšona. Molaodiši o ikgethela kgopolo e tee ye kgolo

gomme a laodiša ka ga yona. Yena o tla tšama a šitlela kgopolo ya gagwe ka mabaka le dikgopolwana mo le mola gore a kgone go tanya šedi ya mmadi.

Mminele (1995:5) o gata ka mošito o tee le Alexander ka go re molaodiši o tla ikgethela seo a bonago se ka tanya kgahlego ya mmadi. Taodišotlhaloši e fapana le taodišokanegelo ka gobane yona e laodiša ditaba tše di lego gona, gomme sa molaodiši e no ba go di beakanya ka mokgwa wa gore mmadi a kgone go di kwešiša ka tshwanelo. Go ya ka borateori ba taodišotlhaloši e tšea sebopego sa go ba le matseno, tšwelopele ya ditaba le thumo. Se bohlokwa mo mohuteng wo wa taodišosengwalo, ke gore, ga e na ditiragalo tšeo di ka hlolago phego go mmadi.

2.3.3 Taodišotlhalošokgopodišišo

Ka setlwaedi hlogo ya taodišosengwalo ya mohutana wo e hlangwa ka lentšu le tee. Lentšu leo e ka no ba la go swana le ‘Bohodu’ goba ‘Boloji’. Molaodiši o ntšha dikgopolo tša gagwe ge a leka go hlalošetša mmadi gore lona lentšwana leo le šupa eng. O hlaloša seo a se gopolago ka go se eleletša. O akanya kudu ka ga seo a kilego a se bona goba a itemogela sona gomme a nepišitše gore mmadi a eme le yena ka ga seo a se laodišago. Mongwadi wa taodišosengwalo se o ikeme kudu ka go hlaloša le go akanya go fetiša go fa dikgopolo tše dingwe tše mpsha.

2.3.4 Taodišoboitaodišo

Holman (1972:208) o bolela gore mohutana wo wa taodišosengwalo o thakgotšwe ke go gola ga ditaodišopaka tšeo di tšweleditšego dinyakwa tše mpsha ka gare ga taodišopaka. Go laetša gore seo ke sona se hlotšego legae la mohutana wo wa sengwalo. Maikemišetšomagolo a mohutana wo wa taodišosengwalo ke go laodiša ditaba ka mokgwa wa metlae le go hlohleletša mantsikinyane go mmadi gammogo le go mo hlohla dikgopolo ka mokgwa wo o rilego.

Polelo ye e šomišwago mohutaneng wo wa taodišosengwalo e nepiša poledišano (*‘conversation’*) yeo e sa laolwego ke melawana ye e rilego ya polelo. E ka no šomiša mašala

a motho wa pele ka botee goba bontši bjalo ka nna goba rena. Babadi ba taodišosengwalo ye ke babadi ka kakaretšo, bao ba tsebago ba bile ba kwešiša polelo yeo ya molaodiši le baahlodi bao ba ahlolago diphadišano malebana le go ngwalwa ga ditaodišosengwalo tša mohuta wo.

2.4 KAKARETŠO

Taodišo ke tlhamo ya kanegelo ye kopana dingwalong tša sebjalebjae, eupša tlhologong ya yona e be e le sengwalo se setelele. Taodišo e bolela ka ditaba tša saense le tša thuto, go akaretšwa le tše di amago bophelo ka kakaretšo. Taodišo e na le thulaganyo ye bonolo ya maatlakgogedi, yeo sebopego sa yona se nago le peakanyo le tatelano ye e rilego ya ditiragalo.

Diteng ke ditaba tše mongwadi wa taodišo ge a thoma go ngwala ditaodišo a di hwetšago di le gona. Tšona ditiragalo tše di hlaloša merero ye e fapanego ya bophelo go swana le saense, sedumedi politiki, thuto, setšo, bokgabo, bjalobjalo. Ditaba tše tša diteng di kgokaganywa ke sererwa go bopa taba e tee ye go tlogo ngwalwa ka ga yona.

Thulaganyo ya taodišo yona e na le dikarolo tše nne, e lego thaetlele, matseno, mmele le morumo. Thaetlele e lebane le molaetša le diteng tše mongwadi a ngwalago ka tšona matsenong. Matseno ke moo mongwadi a tšweletšago sererwa, gomme ona a lebane le maatlakgogedi le go bontšha thulano ye e lego gona go mmadi mo mmeleng wa taodišo.

Mmele wona o nepiša tatelano le tšwelopele ya dikgopolo tše di tšweletšwago matsenong e le go hlola phišego go fihla mafelelong a taodišo. Thumo e lebane le go akaretša ditaba tše go ngwadilwego ka ga tšona mo thulaganyong ka boripana.

Mongwalelo wa taodišo o swanetše go dirišwa ka šedi ye kgolo ka ditsela tše di fapanego go gapa maikutlo a mmadi ka maikemišetšo a go tšwetša pele moko wa ditaba. Polelo ya

mongwalelo e swanetše go ba ya go hlweka gomme e tšweletšwe ka bokgabo bjo bo kgahlišago.

Go ka rungwa ka gore nyakišiso ye e kgethile go hlaloša mehutana ye mene ya taodišosengwalo, e lego taodišokanegelo, taodišotlhaloši, taodišotlhalošo- kgopodišišo, le taodišoboitaodišo ka ge e le yona mehutana yeo e dirišitšwego go tšweletša bokgoni ditaodišongsengwalo tša Sepedi.

KGAOLO YA BORARO

3.1 DITAODIŠOSENWALO TŠA SEPEDI

3.2 MATSENO

Go šetše go boletšwe mathomong gore nyakišišo ye, e lebane le nyakišišo ya ditaodišosengwalo tša Sepedi tšeo e lego tša bokgoni. Nyakišišo ye e nepisitše dikgoboketšo tša ditaodišosengwalo tša bangwadi ba ba seelago, e lego:

- Ditaodišosengwalo tša Mahapa.
- Ditaodišosengwalo tša Mabitje.
- Ditaodišosengwalo tša Selwalekgwadi.
- Ditaodišosengwalo tša Makopo.
- Ditaodišosengwalo tša Phala.
- Ditaodišosengwalo tša Chupyane.

3.2.1 Ditaodišosengwalo tša Mahapa.

Mahapa o ngwadile kgoboketšo ya ditaodišosengwalo ya go bitšwa ‘*Di sa re šaletše monaganong*’ ya gatišwa ka 1967. Ditaodišosengwalo tša Mahapa di kile tša gašwa lenaneong la ‘Radio Bantu’ pele di ka gatišwa ka 1968. Tšona di gatišitšwe bjalo ka puku ke ba Educum ka 1968.

Mo kgoboketšong ye, Mahapa o rulagantše ditaodišo tše di šupago, e lego: ‘Kgalatlou’, ‘Matome’, ‘Mohoši wa Mmamatlala’, ‘Thabeng ya Boloubere’, ‘Kgotsoro’, ‘Mogologolo’ le ‘Tubatse’. Mahapa, ka thulaganyo ya ditaodišosengwalo tše tša gagwe, o rata go tšweletša go re dithaba le noka di emela histori ya bogologolo le gore batswadi ba rute bana ba se ye le ditaola badimong.

Mahapa o ngwadile ditaodišosengwalo tša go ba le direrwa tša go fapafapana. Diteng tša taodišosengwalo tše di fapane kudu le dingwalo tše dingwe. Phapano ye kgolo e tlišwa ke

gore mo ditabeng go bolelwa ka mafelo, mekgwa, histori le badudi ba felo fao. Ditaodišosengwalo tše ga di na ditiragalo le baanegwa. Diteng tša pukwana ye ya Mahapa di lebane le go hlaloša naga goba lefase le dithaba tša kua Bopedi.

Mahapa mo thulaganyong ya ditaodišosengwalo tša gagwe, o šomisitše dithekniki tša go swana le mohlahlhi, phapantšho, sekai le tlhalošo.

- **Thekniki ya phapantšho**

Go ya ka Serudu, (1989: 39) phapantšho (*'contrast'*) ke thekniki yeo mongwadi a e šomišago go lekalekantšha diswantšho goba dikgopolo tše pedi ka mokgwa wa go di fapanya le maatlakgogedi Mahapa o fapanya:

- Segologolo le sebjalebja
- Tša kgole le tša kgauswi
- Tša fase ga thaba le tša godimo ga thaba
- Go bona le go gopola

- **Mafelo**

Mafelo le ona a bohlokwa go taodišosengwalo tša Mahapa. Re yo lebelela 'Tubatse' bjalo ka ye nngwe ya ditaodišosengwalo tša Mahapa. 'Tubatse' ke noka ye kgolo ya go farafarwa ke dithaba tše kgolo tša Bopedi. Go thwe 'Tubatse' e lefaseng lela la Steelpoort, Mokororwane. Go fihla ntshe go tšewa ka tsela ya go tšwa Schoonoord ya go feta morathong wa go ratha noka ya 'Tubatse'. Mahapa o hlatsela taba ye ka go re:

Re šia tsela ya go ya Mashishing ra phamoga ka ya tsogošo
ka leba gona Mokororwane (letl: 55).

Molaodiši o bolela gape ka sekolo mo taodišosengwalo ye. O re:

Gona ka mo godingwana ka mola, mo gona bjale go emeng sekolwana sa Mokororwane, ke gona mo go bego go agile Babedi (letl.55).

‘Tubatse’ e be e farafarilwe ke metse le metsana ya Bapedi. Ke metse ya go swana le boDrooghoek, Swaale, Malekana, Mampuru, Modimolle le boTšatane.

‘Mogologolo’ ke ye nngwe ya ditaodišosengwalo tša Mahapa. ‘Mogologolo’ ke leina la thaba ye kgolo ya kua Mapulaneng go la Bohlabela bja Transfala. Thaba ye ya ‘Mogologolo’ e farafarilwe ke dithabana tša go swana le boMogale, boSellale, boKgoweng, mmogo le noka ye kgolo ya Motlasedi. Thaba ye ga e kgole le lešoka la diphoofolo la Manyeleti. Ntle le metse go na le malapa a dikgoši tša Mapulaneng boChiloane, Sehlare, boMaripi, mmogo le boKgoši Morei. ‘Mogologolo’ e farafarilwe ke dikolo le dikereke tše mmalwa. Mahapa o tiišetša taba ye ka go re:

Motse wo mošweu wo wa maleke, ke kereke ya Lutere ya Maotole ya boMoruti Mashile-a-gatiša. Sekolo sa Maotole le sona ke se se itshamile ka kereke, gare ga motse wa go agwa ka bothakga, wa ditselana tša go re thwii... (letl.50).

Go taodišosengwalo ya ‘Tubatse’, Bapedi ba be ba phela bophelo bja mpša le phiri. Ba be ba eja ntwā ba šeba ka nama ya motho. Ba phetše mehleng ya tlhaselano ya magoši le baetapele ba histori ya ditšhabatšhaba. Sekhukhune le Sekwati, ba lwele ntwā ya masetlapelo le madira a Mosilikatse.

Thabeng ya Mogologolo ke fao go kilego gwa ba ntwā ye kgolo ya masetlapelo magareng ga Mapulana le Maswatse a ga Sobuza. Gona fa dithabeng goba mafelong a a ditaodišosengwalo tša Mahapa go na le histori ye kgolo, kudu magoši ao a bego a baka borena ka theku ya lerumo.

Ditaodišosengwalo tša Mahapa, ge go lebeletšwe thulaganyo le mongwalelo wa tšona, di tšweletša dintlha tše di latelago:

- **Popego ya taodišosengwalo**

Ge go lebeletšwe ditaodišosengwalo tša Mahapa, go lemogwa ge di ngwadilwe go nepišitšwe sebopego sa bohlokwa sa taodišosengwalo.

Ge go thwe taodišosengwalo ke ya bokgoni, mongwadi wa yona o swanetše go ela hloko dintlha tše di latelago:

- Thaetlele
- Matseno
- Mmele
- Morumo
- Mohutana wa taodišo

- **Dithekniki tše di šomišitšwego**

Mahapa o tloga a na le bokgoni bja go diriša dithekniki, ka go realo e le go goga šedi ya mmadi. Mongwadi o godiša thulano magareng ga segologolo le sebjalebja, ka go šomiša dithekniki tše di latelago, e lego:

- Mohlahli
- Tlhalošišo
- Phapantšho
- Tatelano

Bjale go yo lekolwa taodišosengwalo ya 'Tubatse' go ya ka dithekniki tša ka godimo.

‘Tubatse’

- **Mohlahli**

Mahapa ge a re hlalošetša fao Tubatse e lego gona, o šomiša thekniki ya mohlahli, mme o re:

Tubatse ke lela la Steelpoort, Mokororwane. Re tla tšea ya go ka yona tsela ya go tšwa Schoonoord ya go feta morathong wa ratha Tubatse... (letl. 55).

Go ya ka polelo ye e tsopotšwego, mongwadi o re laetša molahlahli ka lentšwana leo la **“Re”**. Ke yena a re hlahlago le go re laetša fao Tubatse e lego gona.

- **Tlhalošišo**

Mahapa o tšweletša tlhalošišo ya dithaba go mmele wa taodišosengwalo ye ya Tubatse. Thekniki ye e tswalana kudu le thekniki ya mohlahli ka go re, mohlahli ke yena a hlalošago ditaba ka botlalo. Re kwa a re:

Tubatse e feta gare ga dithaba le dithabana. Bapedi ba ile ba kgetha go dula dithabeng tše tša Tubatse, tše pedi. Tšeo boramaga bja maswika a tšona ba bo bonang bo swana le mae a nonyana yeo e bitšwago tšhilwane (letl.54).

- **Phapantšho**

Mahapa o šomiša thekniki ya phapantšho go hlaloša sekolo le mphato, yena o re:

Gona ka mo godingwana ka mola gonabjale go emeng sekolwana sa Mokororwane, ke gona mo go bego go agile

Bapedi. Le meroto\meloto ya bona lehono e sa le gona, moo ba bego ba bolotša gona (letl.55).

- **Tatelano**

Mahapa o dirišitše thekniki ye ya tatelano, go latelanya ditaba tša gagwe ka bokgwari, e le gona gore di be le maatlakgogedi go mmadi. Yena o re:

... re feta ntlo ye kgolo ka gona go la mpati ka gona ka fao go le letshadi, ke ngwako wa poso, ka go la go ja ke lebenkele le leselaga (letl.55).

Polelo ya ka godimo e laetša ka mo mongwadi a kgonago go latelanya ditaba tša gagwe go tloga mathomong go fihla mafelelong a tšona. Tatelano ya ditaba e bohlokwa ka go re ka yona, mongwadi o nyaka gore mmadi a se ke a timelelwa ke morero.

Go ka rungwa ka gore Mahapa o tloga a dirišitše dithekniki tše gabotse ka bokgwari bjo bo tebilego.

- **Go kgetha ditaba tše di itšego tša histori ('Tubatse')**

Go la Tubatse, Bapedi ba be ba phela bophelo bja mpša le katse. Ba phetše mehleng ya tlhaselano ya magoši baetapele ba histori. Gona mo Tubatse Kgoši Sekhukhune le boSekwati, ba lwele ntwā ya masetlapelo le madira a Mosilikatse. Mahapa o gatelela taba ye ka go re:

Tšeo di bonwego ke Bapedi kgale ka mehla ya dintwa, mono Tubatse e sego bjale, ka ge re etetše lehono, di ka begwa ke rena ge re reta Sekwati kgoši ya rena Bapedi. Mohlang wola a tseneletšwe ke madira a Mosilikatse wa Matšhobane. Ke gona

re tlogo bona masetlapelo ao a bonwago ke noka le naga ya Tubatse (letl.54).

Go ya ka polelo ye ya Mahapa, o gatelela ditaba tša histori le go tšweletša gore kgale Bapedi ba be ba phela ka dintwa magareng ga bona le mehlobo ye mengwe ya batho.

Bjale go yo latela taodišosengwalo ya Mahapa ya go bitšwa ‘Mogologolo’.

‘Mogologolo’

- **Mohlahli**

Mogologolo le yona, ke leina la thaba ye kgolo, ya kua Mapulaneng go la Bohlabela bja Transfala. Thaba ye ya Mogologolo e farafarilwe ke dithabana tša go swana le boMogale, boSellale, boKgoweng, mmogo le noka ye kgolo ya Motlasedi. Thaba ye ga e kgole le lešoka la Manyeleti. Mahapa o šomišitše thekniki ya mohlahlhi gore mmadi a tsebe mo go lego thaba ye ya Mogologolo, yeo e farafarilwego ke metse ya dikgoši le dikolo tše mmalwa. Yena o gatelela se ka go re:

Moago o mongwe wo mogolo thabeng, ke wola a re no re mmotong, O kukutlologa ka gare ga meetse. Ke sekolo se se phagamego sa Arthur’s Seat. Se sengwe sekolo seo se tamolotšego molala ka gare ga botala, bjalo ka ge leina la sona le ipolela, ke sa Green Valley. Ge e le lesogana le la moago lona ke sekolo se se phagamego sa Lekete (letl. 51).

Mahapa ge a re hlalošetša moo Mogologolo e lego gona, o šomišitše thekniki ya mohlahlhi segolothata ele go nyaka gore re kwešiše lefelo leo thaba ye e lego go lona.

- **Tlhalošišo**

Bjalo ka ditaodišo tše dingwe tša Mahapa Mogologolo le yona ga e hloke kereke le

dikolo. Mahapa o tiišetša taba ye ge a re:

Motse wo mošweu wo wa maleke, ke kereke ya Lutere ya Maotole ya bomoruti Mashile-a-gatiša. Sekolo sa Maotole le sona ke se se itshemile ka kereke, gare ga motse wa go agwa ka bothakga, wa ditselana tša go re thwii... (letl. 50).

- **Phapantšho**

Le gona fa thabeng ye ya Mogologolo, badudi ba gona ba be ba dumela go badimo, ba bile ba rata leruo. Mahapa o gatelela taba ye ka go re:

Dikgomo tša mohlape wa Maotole, di tletše. Mapulana a Sehlare a ruile bohulwana fela. Ge ke le thabeng ya Mogologolo wa badimo, ke bona mellwane ya naga ya kgoši Sehlare gabotse (matl. 47-50).

Polelo ya ka godimo e tšweletša gore badudi ba thaba ya Mogologolo ba be ba phela sekgale, ba šetšane le leruo la bona gomme se se ra gore Mahapa o fapanya segologolo le sebjalebjae.

- **Go kgetha ditaba tše di itšego tša histori ('Mogologolo')**

Mahapa o laodiša gore mo thabeng ya Mogologolo go kile gwa ba le ntwā ye kgolo ya masetlapelo magareng ga Mapulana le Maswatse a ga Sobuza, mme re kwa a re:

Joo! Masetlapelo a ntwā! Mogologolo wa tla wa bona mahlomola! Ka ponyo ya leihlo, ge malokwane wa dira tša

Mapulane, a šetše a ntšhitše seka, gwa re ga tee 'ruu' ya nke ke boraga bo tloga ga tee mmotong, ge madira a ema lekoribeng la thaba ya Mogologolo, a ukamela madira a Moswatse... (letl.49).

Ka polelo ye Mahapa o kgethile ditaba tša histori tšeo ge mmadi a di bala ka leihlo la moya o kgona go bona ntwā yeo ya masetlapelo.

Bjalo go yo latela taodišosengwalo ya 'Kgalatlou'.

'Kgalatlou'

- **Mohlahlī**

Mahapa o šomišitše polelo yeo e nago le maatlakgogedi go mmadi. O dirišitše thekniki ya mohlahlī go ikgweranya le mmadi, mme o re:

Re tla ba re tshediša ye mengwe metse mahlo, fela wo motse ke wa Mohlala, ge e le wo wona ke wa Mashite, mongwe le wona ke woo re o lebeleleng ke wa Maila (letl. 24).

Polelo ye Mahapa a e šomišitšego e na le maatlakgogedi. E goga šedi ya mmadi gore a balele pele go kwa ditaba ka botlalo.

- **Tlhalošišo**

Kgalatlou ke leina la thaba ye kgolo kua ga Sekhukhune fao go tsebjago ka la Schoonoord. Kgalatlou le yona bjalo ka tše dingwe dithaba, Bapedi ba be ba ikadile go ralala le yona gomme ba phela ka boiketlo. Metse yeo e bego e hwetšwa go la Kgalatlou yona ke wa gaMaloma, Mashegwane, Tshesane, Mohlala, Selale, Masha gammogo le Chošane. Sekolo le

sona se gona mo Kgalatlou, se tloga se theeletšwe ka yona thaba ye ya Kgalatlou, le ge peleng se be se tsebja ka la Schoonoord.

Mahapa o šitlela taba ye ge a re:

Gona meagong yela nkego ke bomankgagane pula e ena go tonya, go sekolo sa Schoonoord sa ka godimo, se laolwa ke hlogo ya sona Shima Nokaneng Maleka a hwiti, tau ye e boago Tswako, ye e boago Seoko, Seokodibeng sa meriti mebedi mong wa maloba (letl.16).

- **Phapantšho**

Badudi ba kgalatlou ba be ba phela segologolo, gomme se se bonala ka ge ba rata leruo le go diša. Mahapa o šitlela taba ye ka go re:

Ge o lebeletše o le kgojana, o ka re monna a bootše hlogo ka mmoolo wo re o tsebago ka seweweledi. Magomo le mapudi le ka diphuthi le mebutla yeo e fulago mo thabeng, di leka ka maatla gore di fihle molaleng wa ka godimo ga thaba (letl.14).

Dikereke le tšona di a hwetšwa mo Kgalatlou. Mahapa o gatelela se ka ge a re:

Ke kotama mo leswikaneng le, ka lalediša mahlo a ka kua patogeng ya thaba, bosobela. Ke tla fularela molala wo wa thaba ka hlakantšha mahlo le ye nngwe thaba yeo e bopago ya Kgalatlou. Ke kereke ya Ebangedi ya Lutere (letl.15).

- **Tatelano**

Mahapa o na le bokgwari bja go latelanya ditaba gabotse. O šitlela se ka go re:

Go laodiša ka tša Kgalatlou, re thoma go botšišana gore e ka ba Kgalatlou ye e go kae. Re tlabe re botšišana re sa šupe matepe, re rata go tseba le go tsebišiša. Kgalatlou e ikutile magageng a dithaba le meedi... (letl.11).

- **Go kgetha ditaba tša histori ('Kgalatlou')**

Kgalatlou ga e na dika tše ntši tša histori. Yona e tšweletša fela kopano ya bamišinare le babaso (Bapedi) go la Sekhukhune. Mongwadi o gatelela taba ye ka go re Kgalatlou e farafarilwe ke kereke ya Ebangedi ya Lutere ye tšhweu ya Moruti Merensky le Kereke ya Bapedi ba Lutere ye khubedu ya Moruti Winter.

Go ka akaretšwa ka go re ditaodišosengwalo tša Mahapa, di bolela ka ditaba tša go swana. Mafelo ke a dithaba, dinoka, dikereke, bjaloobjalo. Mekgwa ya go phela le yona, e a swana; ke mekgwa ya segologolo ya go dumela go badimo le gona go bitšanwa ka direto. Ditaodišosengwalo tše di na le histori ye kgolo ya Bapedi ba leboa le bohlabela bja Transfala. Ba lwele dintwa tša masetlapelo le Matebele mmogo le Maswatse. Ge e le badudi ba fao dithabeng tseo goba mafelong ao, ke Bapedi bao ba phatlaletšego le naga ya ka leboa. Mekgwa ya bona ya go phela ke ya segologolo, gape di na le histori ye bohlokwa.

3.2.2 Ditaodišosengwalo tša Mabitje.

Mabitje o ngwadile kgoboketšo ya ditaodišosengwalo ka ngwaga wa 1976 ya go bitšwa '*Sehlabeng*'. Ditaodišosengwalo tše di arotšwe ka diripa tše tlhano e lego 'Mmoto wa Sehlabeng'; 'Seruthwane'; 'Selemo'; 'Lehlabula'; le 'Marega'. Dikgaolo tše nne tša ditaodišosengwalo tše di nepišitše dihla tše nne tša ngwaga. Sehla se sengwe le se sengwe se arotšwe ka dikarolwana goba ditaodišosengwalo tše di lego mabapi le ditiro tša batho ba kua

Sehlabeng nakong ya sehla seo. Ge go lebelelwa seripa sa pele, e lego sa 'Mmoto wa Sehlabeng'; Mabitje o ngwadile taodišosengwalo e tee ye e laodišago tša Mmoto wa Sehlabeng. Seripa sa bobedi, e lego 'Seruthwane' sona o se laodiša ka ditaodišosengwalo tše tharo, e lego 'Lefase le emere botala le bophelo', 'La Motsomi le tihabile' le Baeng ba tšwago Yuropa'. O tšwela pele ka seripa sa boraro, e lego 'Selemo' o se lebanya le ditaodišosengwalo tše tlhano, e lego 'Se a lemologa Selemo', 'Batho ga re lekane', 'Koša ga e bone ye nngwe; Sehlabeng naga ya dikenywa'; le 'Le teile legadima'.

Mabitje o tšwela pele ka go hlatholla seripa sa bone, e lego 'Lehlabula' ka go se amanya le ditaodišosengwalo tše tlhano, e lego 'Pula e khudile', 'Basadi ba goletšwe ke mohlagolo', 'Go dišwa go hlokošetšwe', 'Kgweri ye ke Semphe-ke-khoše', le 'Letšatši ga se la ema'.

Ge a ruma ditaodišosengwalo tšeo tša gagwe ka seripa sa bohloko, e lego 'Marega' o hlaloša ka ditaodišosengwalo tše tlhano, e lego 'Naka e tšhumile'; 'Go buna mang le mang le ba Mošate'; 'Go sa bunwa'; 'Lerotse le bolabotše' le 'Bana ba tadi ba tsebana ka mereto'.

Mmadi ge a badišiša ditaodišosengwalo tša Mabitje o lemoga gore Molaodiši o tliša tlemagano magareng ga dihla tšeo tše nne gomme taba ye e lebana le sekapolelo seo se tšweletšago lefelo la Sehlabeng e le bophelo, mafelelong dihla tše nne di emela bophelo bja motho. Ditaodišosengwalo tše di tletše ka lethabo le ditebogo.

Go ka akaretšwa ka go re Mabitje o šomišitše mekgwa ye meraro ya go laodiša e lego:

- **Mokgwa wa go laodiša thwii**

Mabitje o dirišitše mokgwa wo wa go laodiša go tše dingwe tša ditaodišosengwalo tša gagwe, ka go tšweletša ditiragalo thwii ntle le tikatiko. Bjale go yo lekolwa tše dingwe tša ditaodišosengwalo tšeo. Go tla thongwa ka taodišosengwalo ya 'Lefase le emere botala le bophelo'.

- **‘Lefase le emere botala le bophelo’**

Mo taodišongsengwalo ye ya ‘Lefase le emere botala le bophelo’ Mabitje o laodiša ditiragalo ntle le go fega mmadi. Mongwadi o tšweletša ditaba thwii gore mmadi a kwešiše seo a se laodišago go thoma ka matseno go fihla mafelelong, mme re kwa a re:

Seruthwane ge se dumediša se tlela dilo ka moka le boruthodipeu le mabjang, mehlare, dinonyana, diphoofolo tša naga le digagabi, diruiwa le batho gomme ngwayangwaetšo le tutuetšo ya bophelo bjo boswa di bonala ka gohle lefaseng mola lentšu go kwala le tee gobane ngwaga o sa nthatego o selagantše, o tšutlile le diphefo tša Agostose ...(letl.11).

Polelo ya ka godimo e gatelela ditiragalo tša Seruthwane thwii ntle le go dikadika. Mabitje ka mokgwa wo o tšweletša ditiragalo tša sehla sa Seruthwane ka botlalo.

Bjale go yo latela taodišosengwalo ya Mabitje ya go bitšwa ‘Batho ga re lekane’.

- **‘Batho ga re lekane’**

Taodišongsengwalo ye ya ‘Batho ga re lekane’ Mabitje o sa tšweletša ditaba thwii, go no swana le yeo ya ka godimo, mme re kwa a re:

Batho bao ba nago le tša bona ba kgona go phetha modiro ka bjako gomme phethong ya ka pejana ya modiro woo ba tšwafiša ditšhuana gomme gape le ge ba bolela natšo ga ba kgethe mantšu (letl. 28).

Mabitje ka temana ya matseno ao a ka godimo o šetše a tšweleditše go mmadi gore batho bao ba nago le sa bona ba phediša badiitšana bohloko.

- **Mokgwa wa go laodiša a tswaka ka sereto**

Mabitje o šomišitše mokgwa wo go tše dingwe tša ditaodišosengwalo tša gagwe, ka go realo e le go gatelela ditiro le ditaba tšeo a laodišago ka ga tšona.

Bjale go tlo thongwa ka taodišosengwalo ya go ngwalwa ke Mabitje, e lego ‘Go buna mang le mang – le ba Mošate’

- **‘Go buna mang le mang – le ba Mošate’**

Mabitje o šomišitše sereto go taodišosengwalo ye, seo se bego se retwa ke bakgekolo ge ba reta ba le dišegong tša mošate, mme re kwa a re:

Ilulululu! Ilululu! Agee!
Di a tsena kgadi tša boRamphelane
Taugadi tša mašoto a mantši -
Di dirile molokoloko boka dithanana,
Dilo tša bo kgohu selo sa bošego
Selwana sa maotwana makgwakgwa (letl. 80).

Sereto sa ka godimo se gatelela lethabo la bakgekolo dišegong tša mošate ge go gorošwa mabele. Se se be se direga ka ge tšhemo ya mošate e be e se ya kgoši, efela ya setšhaba.

Bjalo go yo latela taodišosengwalo ya Mabitje, e lego ‘Lerotse le bolabotše’

- **‘Lerotse le bolabotše’**

Taodišosengwalo ye ya ‘Lerotse le bolabotše’ le yona mo go yona go hwetšwa molaodiši a laodiša ka go tswaka le sereto. Re kwa a re:

“ Bauba ke bolaile sebata molapong;
Ka tsoge ke gapa namane le mmayo-
Bakgomana ba tsupotše melomo,
Manxa e se manxa kgorong” (letl.88).

- **Mokgwa wa go laodiša a tšama a tswaka ka dikošana**

Mabitje o dirišitše mokgwa wo go tše dingwe tša ditaodišosengwalo tša gagwe go tšweletša maikutlo le ditiragalo tša mabaka ao a fapanego.

Bjale go yo thongwa ka taodišosengwalo ge ‘Mmoto wa sehlabeng’

‘ Mmoto wa sehlabeng’
Ke be ke le lona lesea;
Ke sa kgone go itirela selo,
Ka pepulwa ke naga ya gešo
Ka thari ya phepo le lerato-
Naga yešo ya bokoko le boRakgolo,
Ya laetša bantswadi tša go mphediša,
Ya nkantšha mekgatho ya go hlweka;
E sa felele bošaedi bja ka pelo (letl.7).

Bjale go tla latela taodišosengwalo ya ‘Baeng ba tšwago Yuropa’.

- **‘Baeng ba tšwago Yuropa’**

Go taodišosengwalo ye le yona, Mabitje o dirišitše mokgwa wo wa go laodiša ka go opela go gatelela lethabo, re kwa a re:

“Nna le wena re tla lokologa,
Bjalo ka dinonyana tšeo

Di iphofelago sebakeng-
Phela le nna, Dinah, moratiwa”

Ka kopelo ye Mahapa o gatelela lethabo la tokologo leo le ilego la taga lesogana tsoko leo le ikhweditšego le itlhametše košana ya ka godimo go tšweletša lethabo la gagwe.

Go rungwa ka gore Mabitje o tloga a etše mekgwa ya ka godimo hloko, gomme o e šomišitše ka bokgwari.

3.2.3 Ditaodišosengwalo tša Selwalekgwadi.

Selwalekgwadi o ngwadile kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tše tlhano tša go bitšwa *Moletesekuba* (1994) gomme tša gatišwa ke ba Actua Press ka 1994. Go dithaetlele tša ditaodišosengwalo tša gagwe, o šomišitše lentšu le tee go emela thaetlele ya taodišosengwalo.

Ge go badišišwa ditaodišosengwalo tša Selwalekgwadi, go ipontšha a tloga a etše hloko mareo a a itšego mabapi le taodišosengwalo. Matsenong a gagwe o fa tlhalošo ya taodišo, gomme o re:

Re rata go ka swayaswaya ka ga teori ya taodišo (*‘essai’*).
‘Essai’ ke lentšu la Sefora la go hlaloša taodišo. Ka fao taodišo ke sengwalo sa taodišo sa botelele bjo bo lekanetšego (letl.1).

Polelo ye e tšweletša gore mongwadi o tseba ka ga tlholego ya taodišosengwalo le go ya ka mokgwa wo a tšweleditšego ditaodišosengwalo tša gagwe ka gona. Selwalekgwadi o iša pele ka go tšweletša dintlha tše bohlokwa tšeo taodišo e ithekgilego ka tšona. Ge a akaretša dintlha tšeo o re:

- Taodišosengwalo ke sengwalo sa botelele bjo bo lekanetšego
- Taodišosengwalo e na le sererwa se tee sa go hlaloša kakaretšo ya maikutlo, boitemogelo le maitekelo
- Taodišosengwalo e bolela ditaba tša mehutahuta
- Matseno a taodišosengwalo a rwele maatlakgogedi
- Taodišosengwalo ke polelo ya kanegelo ye kopana ya go ngwalwa matlakaleng a magareng ga lesome le lesometlhano
- Ditiragalo tša taodišosengwalo di lebane le ditaba tša go ama bolo, boleta, mabobo, bonolo le phišego
- Taodišosengwalo e anega ditaba ka go nepagala, ka go realo e na le mongwalelo wa go kgahliša
- Polelo ya taodišosengwalo ke ye kopana, ya go kwešišega, ya go kgahliša, ya go nokwa ka bokgabo, ye e nonnego le ye e hlolago phišegelo
- Taodišosengwalo e tšea sebopego se sengwe le se sengwe go ya ka moo ditaba di lebantšwego le maikemišetšo a molaodiši

Selwalekgwadi o kgethile ditiragalo tša ditaodišosengwalo tše tlhano tša ‘*Moletesekuba*’ (1994) go ya ka tikologo le maemo a ditaba gomme a di apeša ka polelo ye e nonnego ye e nyalelanago le ditaba tšeo di hlalošwago. Molaodiši o laodiša ditaba tše a di tsebago gomme a di hlaloša bjalo ka ge a di lebeletše di direga. Ka go realo o šušumetša mmadi go ba le kgahlego ya go balela pele.

Matseno a ditaodišosengwalo tša Selwalekgwadi ke a makopana a go ba le maatlakgogedi. Tše mmalwa tša tšona, matseno a tšona a tšweletšwa ka mokgwa wa lefoko le tee. Go taodišosengwalo ya ‘Mammalane’ molaodiši o re:

Mme le makgolo ba phela sa mpša le phiri (letl.3).

Taodišosengwalo ya ‘Sebatakgomo’ o re:

Naga yohle e a nkgwa e re fong! (letl.16).

Taodišongsengwalo ya 'Moletesekuba' gona a re:

Banna ba Bokone motseng wa Mabule, Leolo,
ba hlogo dithata! (letl.32).

Ge go lebeledišišwa matseno a ditaodišosengwalo tše e lego, Mammalane, Moletesekuba le Sebatakgomo mmadi o lemoga gore ke a makopana, a polelo yeo e nonnego ya go nepiša merero ya tšona le gona a na le maatlakgogedi. Selwalekgwadi o šomišitše mehutana ye mebedi ya ditaodišosengwalo, e lego taodišotlhaloši le taodišotlhalošokgopodišišo.

Go ka akaretšwa ka go re go thoma ka thaetlele ya ditaodišosengwala tše tša Selwalekgwadi, go lemogwa gore polelo ye e dirišitšwego e nonne ebile e nepiša merero ye a laodišago ka ga yona. Ke gore, mongwadi o re go mmadi, ke sa šišitše; moletesekuba bakgalabje. Ye ke polelo ye e kgethegilego ye e dirišwago gantši mererong ya manyalo a setšo ge bakgonyana ba phophelwa. Tlhalošo ya ditiragalo ka polelo ya makgethe ya go nona ya mongwadi e hlohla maikutlo, phišegelo le maatlakgogedi gammogo le šedi go mmadi.

3.2.4 Ditaodišosengwalo tša Makopo

Makopo a ngwadile kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tša gagwe tše lesome gomme tša gatišwa ke ba Malopo ka 1995, kgoboketšo ye e bitšwa '*Setšwagodimo se a ikgethela*' (1995). Mo kgoboketšong ya ditaodišosengwalo tša Makopo, ge di badišišwa di lebane kudu le bophelo bja lehono. Di tloga di na le thuto yeo e tebilego ge go lebelelwa tokologo yeo go phelwago go yona.

Bjale go ya go thongwa ka thuto ya tšona.

- **‘Mphufutšo wa phatla’**

Makopo o gatelela bohlokwa bja mošomo bophelong bja motho. Makopo o lebanya molaetša le taba ya gore bophelong go bohlokwa go šoma, gomme se se dira gore motho a phele le gona go phediša le ba lapa la gagwe bokaone. Motho ga se a swanela go dula ka diatla.

- **‘Go itshepa’**

Makopo o lebanya molaetša le taba ya gore go itirela go bohlokwa kudu bophelong. Gomme o re:

Go itshepa gore nna ke nna, nka dira, nka kgona ka ge ke motho bjalo ka mang le mang. Ka ntle le boitshepo bjo o fetoga lefeelafeela go no itlhoboga wa re dilo tše kaone le tše botse ke tša ba bangwe, di swanetše ba bangwe, nna ke moka ke hwile. O hwile o phela (letl.11).

Makopo o gatelela gore ge motho a phela o swanetše go itshepa, a be a ikgantšhe ka seo a lego sona. Ka gobane mongwe le mongwe Modimo o mmopile ka lebaka, gomme boitshepo ga se boikgogomošo.

- **‘Matrase’**

Ka taodišosengwalo ya ‘Matrase’ Makopo o hlaloša gore lehu le gona gomme ga se la swanela go hlola kgakanego le ditshela tša mehutahuta. Mehla le mabaka di fetogile. Mahu a sebjalebjaale a fetogile monyanya moo meaparo le dijo di thopago sefoka. Le ka morago ga poloko go dirwa monyanya wo o bitšwago ‘*Wie sien ons*’? (Ke mang a re bonago?). Makopo o gatelela gore batho ba dira ka moo ba kgonago, le ka fao ba ratago e le gona go ikgotsofatša gore ba hlomphile mohu wa bona.

- **‘Lenyalo’**

Thuto yeo e tšweletšwago ke Makopo ka taodišosengwalo ye ya ‘Lenyalo’ e lebane le gore lenyalo ke bophelo empa ka gare ga bophelo bja lenyalo go na le mathata. Makopo o tšwela pele ka go bapetša lenyalo la kgale le la lehono. Ka lenyalo la kgale le la lehono o re:

Mehleng ya kgale lenyalo e be e le tiragalo ye bohlokwa
ya go hlomphega. Ka setšo motho o be a rerwa (letl.24).

Ge a tšwela pele ka lenyalo la lehono o re:

Lehono go hlakahlakane, ke ‘*indoda i ya zibonela*’....
Bophelo bja lehono bo bile bo tlile le tšona tše di bitšwago
‘*vat-en-sit*’ (letl. 26).

Polelo ye e gatelela bohlokwa bja lenyalo mehleng ya kgale, le ka moo lenyalo le se sa nago seriti lehono.

- **‘Baledi’**

Ka taodišosengwalo ya ‘Baledi’ Makopo o re ruta gore mo bophelong bja lehono mošomo wa baledi o bohlokwa le ge o tliša mathata a a itšego ka malapeng. Makopo o gatelela bohlokwa bja baledi ka ge ba thuša ka go hlokomela bana le malapa ge beng ba ile mašemong. Ka go le lengwe a bontšha mathatha ao ba a tlišago malapeng ka lebaka la go se tshepege ga bona.

- **‘Tokologo le boikarabelo’**

Makopo o ruta mmadi gore bophelo bja sebjale bo ithekgile ka tokologo ya maikarabelo setšhabeng. Molaodiši o gatelela gore tokologo ke go šikara boikarabelo go feta ka fao motho a bego a dira maabane le maloba. Makopo o tšweletša se ka go re:

Tokologo ke go ipopela bokamoso, wena le bana ba gago, le ba geno, le setšhaba ka kakaretšo, gore bophelo bo nolofale bo kaonafalele mang le mang (letl. 44).

Ka polelo ye, Makopo, o rata go lemoša batho gore tokologo le boikarabelo ke mafahla. Go nyakega gore motho mang le mang a ngatetše, a tshwele mare diatleng nepo e le go hlabolla setšhaba ka kakaretšo.

- **‘Nako ya Seafrika’**

Ka taodišosengwalo ye Makopo o tšweletša bohlokwa bja go hlompha nako bophelong matšatšing a lehono. Bophelong bja sehono, go buša nako. Makopo o gatelela gore nako ke tšhelete. Go tšwa go taodišosengwalo ye Makopo o ruta gore nako e thulana le Seafrika ka ge mediro ya go fapafapana e laolwa ke nako.

O gatelela se ka go re:

Difeme di laolwa ke nako. Dikolo le dikereke di laolwa ke nako (letl.47).

Makopo o ruma ka go re:

A re ithuteng ka tlhago! Letšatsi le dinaledi di na le nako tša tšona. Mosegare o na le nako ya wona, le bošego bo na le nako ya bjona. Se sengwe le se sengwe se na le nako ya sona, gomme ga go kgakanego (letl.50).

Bontši bja ditaodišosengwalo tša Makopo di wela ka tlase ga mohutana wa taodišotlhaloši. Mo go teori ya mohuta wo wa taodišosengwalo, taodišotlhaloši go swanetše go hlokomelwa dintlha tše di latelago:

- Molaodiši o ikgethela kgopolo e tee ye kgolo gomme a laodiša ka yona, mohlala ‘Tokologo’
- Molaodiši o kgetha kgopolo yeo e ka tanyago šedi ya mmadi, mohlala ‘Mphufutšo wa phatla’
- Taodišo e tšea sebopego se, matseno, tšwetšopele ya ditaba le thumo, mohlala ‘Go itshepa’
- Molaodiši o laodiša ditaba tša nnete fela, a fele a noka letswai go natefiša taba ya gagwe, mohlala ‘Baledi’
- Ga go na ditiragalo tša go fega mmadi, mohlala ‘Nako ya Seafrika’

Go ka akaretšwa ka go re ge go badišišwa ditaodišosengwalo tša Makopo, o tloga a etše hloko dintlha tše bohlokwa le dikokwane (dielemente) tša bokgoni bja ditaodišosengwalo tšeo di lebanego le mohutana wa taodišotlhaloši.

3.2.5 Ditaodišosengwalo tša Phala

Phala o rulagantše taodišosengwalo ya go bitšwa ‘*Mphatlalatšane*’ (1995), gomme ya gatišwa ke bagatiši ba Kagiso ka 1995. Sengwalo se se rulagantšwe ka dikarolo tše pedi, e lego (a) go nepiša ditaodišosengwalo ya bobedi (b) go nepiša dikanegelokopana. Nepokgolo ya karoganyo ye ke go re babadi, gagolo barutwana dikolong tše di phagamego, ba lemoge phapano magareng ga taodišosengwalo le kanegelokopana. Ka ge nyakišišo e lebane le ditaodišosengwalo, gona karolo ya bobedi ga e bohlokwa, e lego kanegelokopana.

Malebana le taodišosengwalo Phala o hlaloša gore:

Taodišo ke sengwalwa seo mo go sona mongwadi a tlišago dikgopolo tša gagwe ka ga taba ye e itšego. Mongwadi a ka dira bjalo ka go fa tshekatsheko, tshedimošo, phapantšho ya dikgopolo goba ngangišano ka ga taba yeo (letl.1).

Kgopolo ye e gatelela gore ka taodišosengwalo mongwadi o tšweletša dikgopolo tša gagwe ka bolokologi. O tšweletša gape gore taodišosengwalo ga e na le moanegwathwadi le gore mongwadi wa yona ga a hlaloše sererwa sa gagwe ka botlalo. Gomme o ruma ka go re taodišosengwalo ga e na sebopego se se rilego. Teori ya pukwana ye e tšweletša dintlha tše nne tše bohlokwa malebana le thulaganyo ya taodišosengwalo, e lego matseno, mmele, polelo le mafelelo.

‘*Mphatlalatšane*’ (1995) e na le ditaodišosengwalo tše di seelago e lego ‘Bafsa ba tšhuma baloi’, ‘Mathata dikolong’, le ‘Tšharakano ya Setšhaba’, tša go ngwalwa ke Mabitje, S. J. I. gammogo le ‘Baloi le boloi’, ‘Motho ke sera’, le ‘Poloko ditoropong’, tša go ngwalwa ke Phala N. I. Ge go lebeledišwa ditaodišosengwalo tše ka moka go lemogwa gore di bolela ka ditaba tša sebjalebjae.

Ditaodišosengwalo tše tša ‘*Mphatlalatšane*’ ge di tsinkelwa go tla lemogwa gore di arotšwe ka mehuta ye mebedi, e lego taodišokanegelo ke taodišotlhaloši. Ditaodišosengwalo tše tharo tša mathomo tša Mabitje ke ditaodišokanegelo, mola tše tharo tša mafelelo tša Phala e le ditaodišotlhaloši. Le ge Phala le Mabitje ba ngwadile ditaodišosengwalo tša bona ka direrwa tše di fapanego, fela melaetša ya bona e a kwana. Ka go realo go yo lekolwa kwano yeo.

- **Kwano ya ditaodišosengwalo tša Phala le Mabitje.**

Go yo hlokomelwa ditaodišo tše di latelago: ‘Bafsa ba tšhuma baloi’, (Mabitje) le ‘Baloi le boloi’ (Phala). Melaetša ya ditaodišosengwalo tše e a kwana ka ge e gatelela go ba gona ga boloi. Temošo go mmadi ke e tee gore boloi ke talente yeo motho a belegwago le yona. Batho ba bangwe ba e šomiša bošaedi go tlaiša ba bangwe. Mola ka lehlakoreng le lengwe ba bangwe ba e šomiša go ikhola ka ge nnete gona e le saense ya bophelo.

‘Mathata dikolong’ (Mabitje) le ‘Motho ke sera’ Phala.

‘Mathata dikolong’ ke taodišosengwalo ya go ngwalwa ke Mabitje. Yena o ala mathata ao a lego gona dikolong, ao a bego a se gona pele ga tokologo. Tokologo e beile batho maamong

gomme maemo a a ba taga. Dikolong go na le barutwana le ditokelo, barutiši ba gwantela megolo, barutwana ba ikgafetše dino, barutwana ba nyaka go fetišwa le ge ba sa tšwelela dithutong. Go taodišosengwalo ya ‘Motho ke sera’ molaodiši o gatelela gore bophelong o se tshepe motho ka ge a sa kwešišege, e le sethokgwa se sesoseso gomme a swana le taola a na le mawa a mantši. Se se ra gore motho o a fetogafetoga o ka se mo tsebe ka ge a sa fapane le leobu. Ke ka lebaka leo go thwego molaetša wa ditaodišosengwalo tše o na le mo o kopanago gona ka ge re tseba gore motho o na le gona go tagwa ke maemo.

Ditaodišosengwalo tše pedi tša mafelelo, e lego ‘Tšharakano ya setšhaba’ (Mabitje) le ‘Poloko ditoropong’ (Phala) le tšona di tšweletša thuto e tee, e lego bophelo bja selehono le tšharakano ke monwana le lenala.

Go ka rungwa ka go re tokologo e swanetše go sepela le maikarabelo, tlhompho le go itshepa. Ntle le fao mathata a tla golela godimo, bana ba hloka taolo, dipolayano di atile. Ge o bapetša bophelo bja kgale le bja lehono motho o lemoga gore tokologo ga e re iše felo ntle le masetlapelo ao re phelago go ona. Gomme ge o lebeletše ditaodišosengwalo tše ka moka di leka go eletša mmadi ka bohlokwa bja dintlha tšeo di šetšego di boletšwe mabapi le tokologo.

3.2.6 Ditaodišosengwalo tša Chupyane

Chupyane o ngwadile ditaodišosengwalo tše di šupago tša go bitšwa ‘*Ditlhapetsane*’ (1996) gomme tša gatišwa ke ba Thandi Press ka 1996. Ditaodišosengwalo tše ka moka di laodiša ka ga sererwa se tee, e lego setšo, le gore godimo ga fao ditaba tšeo tša setšo di nepiša merero ya basadi ba bogologolo fela. Thaetlele ye ya ditaodišosengwalo tše tša Chupyane e lebane le sererwa sa ditaodišosengwalo tše, e lego ditlhapetsane, sererwa seo se bolelago gore, go ya ka Chupyane ke ‘*traditional woman’s ornaments*’.

Bontši bja ditaodišosengwalo tše tša Chupyane di wela ka fase ga mohutana wa taodišokanegelo. Ka lebaka la go re mo go teori ya mohuta wa taodišosengwalo, taodišokanegelo e swanetše go ba le dikgopolwana tše di latelago:

- Temana ya mathomo ya taodišo e kgatha tema e bohlokwa mohlala: Go tšwa go taodišosengwalo ya ‘Bobotlana’ Chupyane re kwa a re:

Ga ba mphale ka selo. Nna ke mosetsana ebile ke mošemane. Bašemane ga ba mphale ka selo, basetsana le bona ga ba mphale ka selo. Dikgomo ke a gama bana bešo ba ja wa mpanapolega, matokwa ke a šila tate a ja ka ba ka mo dubela mageu...(letl.13).

- Molaodiši o swanetše go tseba le go kwešiša ditiragalo tše a laodišago ka tšona, mohlala: go tšwa go taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Lebole’ re kwa Chupyane a re:

Batswadi ba mathumaša ba swere bothata. Moso o a sa go kwagala koko! Ke tselana-butšwa malapeng a bommagomathumaša ge bommagomasogana ba tšile go iketišiša gore ba tle ba iše dintaka ka nama go mathumaša ao a utswitšego dipelo tša barwa ba bona (letl.2).

Polelo ye e laodiša gore mongwadi o tloga a tseba ditiragalo tša setšo moo bommagomasogana ba bego ba bapala karolo ye bohlokwa mabapi le barwa ba bona bao ba šetšego ba lekane ke go nyala. Ka go realo Chupyane o tloga a kwešiša ditiragalo tše o ka botlalo.

- Thulaganyo ya ditiragalo e swanetše go ba le maatlakgogedi, mohlala:

Chupyane go taodišosengwalo ya gagwe, e lego ‘Koma yeo e sa alogego’, o rulagantše ditiragalo tša kua mašemong go ya ka dihla tša ngwaga a nepišitše tatelano

ya tšona, O thoma ka go tšweletša sehla sa mathomo go fihla ka sa mafelelo a di lebanya le mešomo ya basadi. Ka go realo thulaganyo ye e ba le meatlakgogedi go mmadi.

- O diriša balaodiši (Molaodiši) bao ba lebanego le ditiragalo tšeo, mohlala:

Taodišosengwalo ya Chupyane, e lego 'Diagametse' o bolela ka bagaditšong le mokgekolo (mmatswale) yoo a tšwelelago a raloka karolo ye bohlokwa ya go rarolla mathata a dingwetši tša gagwe, ka moka batho ba ba lebane le ditiragalo tša taodišosengwalo ye.

- Go swanetše go ba le baboledišwa bao ba tswalanago le ditiragalo, mohlala:

Go tšwa go taodišosengwalo ya 'Selaiwakgale' Chupyane o tšweletša baboledišwa e le bana bao ba laiwago, ba fiwa molao wa tlhompho bophelong bja bona, mme re kwa a re:

Dithuto tše mme a bego a itišitše le bana ba gagwe ka tšona di a ratega ka gore di efoša bana dikotsing tšeo ba bego ba ka se di lemoge go fihlela ba wetše ka gare ga tšona. Ebile bana ba swanetše go botšwa ka ga dikotsi tšeo ba ka itlholelago tšona ka go di bitša ka mokgwa wa tlwaelo... ka gona tsebo ya motswadi ke lebone ngwaneng leo le tla mmonegelago tseleng ya bjona bophelo (letl.51).

Ge ditaodišosengwalo tša Chupyane di balwa ka hloko go lemogwa gore o tloga a bile le šedi ya go šomiša dikgopolwana tše ka bokgoni bjoo bo šiišago. Godimo ga fao Chupyane o šomišitše thekniki ya bolaodiši go tloga mathomong a taodišosengwalo ya pele go fihla mafelelong a yona go akaretšwa le taodišosengwalo ya mafelelo.

Ge go tsinkelwa mongwalelo wa Chupyane, tirišo ya mafoko e ka tsela ye:

- **Mafoko a makopana le a mateletšana.**

Chupyane o diriša mafoko a makopana le a mateletšana bjalo ka matseno kudu go ditaodišosengwalo tše:

- **Taodišosengwalo ya ‘Bobotlana’**

- **Mafoko a makopana**

Ga ba mphale ka selo (letl.13).

Ke selemo bjale (letl.13).

- **Mafoko a matelele**

Dikgomo ke a gama bana bešo ba ja wa mpanapalega, matokwa ke a šila tate a ja ka ba ka mo dubela mageu (letl. 13).

Phulo yona mono Semonoko ke ye botse ka gore dithaba tša Leolo di ratwa ke lehlokwa, hlwane, modula le mehuta ye mengwe ya mabjang a go ruta go fulwa ke dikgomo (letl. 13).

- **Taodišosengwalo ya ‘Mala a basadi’**

- **Mafoko a makopana**

Ke phadišano. Bommagomathumaša ba swere ka bothata. (letl. 36).

- **Mafoko a matelele**

Bao ba se nago letsogo la go godiša le gona go telefatša leetse, baromela mathumaša a bona go boMmabomogolo le bommaNgwato, a e šita le borakgadi bao banago le letsogo go beanya barwedi bao (letl. 36).

- **Taodišosengwalo ya ‘Diagametse’**

- **Mafoko a makopana**

Go retetše. Sebakwa ke eng? (letl. 53).

- **Mafoko a matelele**

Mo re tlwaetše go bona mosadimogolo a dutše a itše šihla! ka gare ga bona betši ba gagwe lehono a kgonnego senko le bona mola yo mongwe yena a phankganya matsogo leboelela (letl. 53).

Morumo wa ditaodišosengwalo tša Chupyane o nyalelana le matseno a gagwe, motho a ka re di gata ka mošito o tee. Ge a ruma ditaodišosengwalo tša gagwe o akaretša ditaba ka moka tše bohlokwa.

3.3 KAKARETŠO

Nyakišišo e lemogile gore Mahapa o tšweleditše kgoboketšo ya ditaodišosengwalo ya go bitšwa ‘*Di sa re saletše maganong*’ ka ngwaga wa 1968. Kgoboketšo ye e theilwe ka ditaodišosengwalo tša ditaba tša segologolo le tša sebjalebjae ka mehutana ye mebedi, e lego taodišotlhaloši le taodišotlhalošokgopodišišo.

Ka ngwaga wa 1976, Mabitje a ngwala kgoboketšo ya go bitšwa '*Sehlabeng*'. Kgoboketšo ye e na le ditaodišosengwalo tše šupago tše di swanago le tša Mahapa go ya ka mehutana ya tšona. Eile ka ngwaga wa 1993 Selwalekgwadi a tšweletša ya gagwe kgoboketšo ya go bitšwa '*Moletesekuba*' (1994). Kgoboketšong ye molaodiši o ngwadile ditaodišosengwalo tše tlhano.

Morago ga fao, ka ngwaga wa 1995, Makopo a tla ka kgoboketšo ya go bitšwa '*Setšwagodimo se a ikgethela*'. Ditaodišosengwalo tše di lesome ka palo. Ge motho a di badišiša di lebane kudu le tokologo yeo go phelwago go yona lehono. Re sa le bjalo ngwageng wo wa 1995, Phala a bona gore a ka se phalwe ke Makopo, gomme a lokolla ya gagwe kgoboketšo ya go bitšwa '*Mphatlalatšane*'. Yena o ngwadile ditaodišosengwalo tše di seelago ka palo. Erile ka 1996 Chupyane a tla ka ya gagwe kgoboketšo yeo e bitšwago '*Ditlhapetsane*'.

KGAOLO YA BONE

4.1 DITAODIŠO TŠA BOKGONI

4.2 MATSENO

Ditaodišosengwalong tša Sepedi nyakišišo e lemogile gore go na le sehlotswana sa bangwadi ba ditaodišosengwalo seo se lebanego le bokgoni bja thulaganyo ya ditaodišo seo se welago legorong le. Bona ke Mahapa (*Di sa re šaletše monaganong*, 1968), Mabitje (*Sehlabeng*, 1976), Selwalekgwadi, (*Moletesekuba*, 1994), Makopo (*Setšwagodimo se a ikgethela*, 1995), Phala (*Mphatlalatšane*, 1995), le Chupyane, (*Ditlhapetsane*, 1996). Bjalo ka ge go boletšwe mo kgaolong ya boraro.

Mešomo ya bona ya bokgoni e yo lekolwa go ya ka lenaneo le:

- Thaetlele ya taodišosengwalo
- Matseno a taodišosengwalo
- Mmele wa taodišosengwalo
- Morumo wa taodišosengwalo
- Mohutana wa taodišosengwalo

4.2.1 Thaetlele ya taodišosengwalo

Thaetlele ya taodišosengwalo ke yona hlogo ya ditaba. Thaetlele ke yona ditaba tšeo di tlogo hlamulwa, gomme e amana le sererwa, diteng le thulaganyo. Ka go realo thaetlele e ka lebana le molaetša goba ya nepiša sererwa. Lentšu goba mantšu ao a bopago thaetlele a swanetše go kgethwa ka tlhokomelo ye kgolo gore go se ke gwa ba le mathata ge go ngwalwa ka ga thaetlele yeo.

Thaetlele yeo e rulagantšwego gabotse e swanetše go tlemagana le lefoko la mathomo la matseno a taodišosengwalo yeo go laodišwago ka ga yona. Mahapa mo taodišosengwalo ya go bitšwa 'Kgagatlou', go bonala a kwešiša ntlha yeo ka gore o kgonne go nyalanya

thaetlele le lefokwana la mathomo ka tsela ye:

Go laodiša ka tša kgalatlou re thoma go botšišana gore e ka ba kgalatlou e go kae (letl .11).

Mahapa o thoma ka go nepiša thaetlele ya taodišosengwalo ye ka tsela ya lentšu le ‘Kgalatlou’ mo lefokong la mathomo. O tšwela pele ka go dira bjalo le go taodišosengwalo ya ‘Thabeng ya Boloubere’ le ‘Tubatse’. Ka go dira bja gapeletša mmadi gore a lemoge se a yago go laodiša ka ga sona. O re:

- **Go tšwa go taodišosengwalo ya ‘Tubatse’ o re:**

Re ka se ke ra thakga ‘Tubatse’ ge re sa rete bagale le beng mabu ba Bopedi (letl .52).

- **Go tšwa go ‘Thabeng ya Boloubere’ o re:**

Nke re mafelelong a naga tšohle, ge re kotame mo thabeng ya Boloubere, moo go fokang moyana wo bose...(letl .34).

Tebanyo ya mohuta wo ya thaetlele le matseno di ra gore mmadi a lemoge kamano ya ditiragalo tše di lebanego le thaetlele ya taodišosengwalo. Thulaganyo ya mohuta wo wa ditaba e tliša phišegelo le kgahlego ya mmadi ka ga ditaba tše di tlogo latela. Ntlha ye e šupa gore Mahapa o diriša thekniki ya nepišo.

Makopo le yena o sa gata ka mošito o tee le Mahapa thulaganyong ya thaetlele ya ‘Mphufutšo wa phatla’, le ‘Nako ya Seafrika’ ge a re:

Mangwalo a re loadišetša tša Adamo mohlang wola ka tšhemong ya Eden, ge a laelwa gore o tla ja mphufutšo

wa phatla ya gagwe (letl .4).

Ge a tšwela pele o re:

Taba ye ya nako ya Seafrika ke mošifa wa taba (letl.46).

Mafokwana a mathomo a ditaodišosengwalo tše ‘Mphufutšo wa phatla’ le ‘Nako ya Seafrika’ di tlemagane le dithaetlele tša ditaodišodingwalo tša gona ka tsela ya go nepiša thaetlele mo mafokong a go thoma. Tlemagano e lebane le tlhalošo ya thaetlele ka botlalo.

Ge go lebeletšwe mehlala ya ka godimo go lemogwa gore Mahapa le Makopo ba dirišitše kokwane ye ka bokgoni bja go tlala seatla. Mahapa ka taodišosengwalo ya ‘Tubatse’ o tšweleditše ditaba nyanyeng ka go amaganya thaetlele le sererwa, molaetša wo mogolo e le go thulanya segologolo le sebjale.

Makopo ka ‘Mphufutšo wa phatla’ o rata go tšweletša tlemagano ye le go lemoša mmadi ka bohlokwa bja mošomo bophelong.

4.2.2 Matseno a taodišosengwalo

Matseno ke kokwane ye bohlokwa ya taodišosengwalo, ka gobane ke fao mongwadi a tšweletšago ditiragalo tše a yago go ngwala ka tšona. Matseno a maleba a tšweletša kalotaba. Ka thulano ya dikgopolo, mongwadi a diriše kgetho ya mantšu yeo e tlogo goga šedi ya mmadi. Ka boripana matseno a hlaloša seo go tlogo bolelwa ka sona.

Bjale go yo lekolwa gore bangwadi ba dirišitše bjang matseno a ditaodišosengwalo a bona.

Makopo ge a rulaganya matseno a taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Baledi’ o re:

Bothata šeboo bo agetše. Ka baka la bophelo bja lehono bjo
bo laolwago ke swikatšhipi la ramošweu, le ka baka la yona

mediro, go bothata go phela ka ntle le baledi goba bafepi. Kgale bafepi ba be ba sa hlokwe, bomakgolo le borakgadi le ba bangwe mo molokong ba be ba le gona, ebile mohlang motho a godile e le monna goba mosadi, o hwetše ba ikgantšha ka yena ba re ge le mmona a le bjalo, o be a lelwa ke nna' (letl.30).

Matseno a Makopo e tloga e le a maleba, a na le tšhutšhumetšo go mmadi gore a nyake go balela pele a tle a kgone go kwa mathata ao molaodiši a mo gapeletšago go nyaka go a tseba. Seo se gatelelwa ke mantšu a 'Bothata šeboo bo agetše'. Matseno a Makopo e tloga e le ao a nonnego a go aga taodišosengwalo ya go ba le maatlakgogedi.

Chupyane mo go taodišosengwalo ya gagwe ya go bitšwa 'Mala a basadi' o no re:

Ke phadišano. Bommagomathumaša ba swere bothata. Ditlolamelora tšela tša maloba bjale di thomile go ba ditlabogolo ... bommabo ba swere, ba beakanya meriri ye ya mathumaša a bona gore lethumaša la mmagomokete le se phale la gagwe ka lehlaka la leetse. Bao ba senago letsogo la go godiša le gona go telefatša leetse, ba romela mathumaša a bona go boMmabomogolo le Bommangwato, ga ešita le borakgadi bao ba nago le letsogo go beanya barwedi bao (letl.36).

Ka matseno a taodišosengwalo ye mongwadi o kgonne go tanya šedi ya mmadi gore a ikhwetše a gapeletšega go tšwela pele go bala ka ge a tla be a nyaka go bona pheletšo ya phadišano ye ya mathumaša.

Phala ge a rulaganya matseno a taodišosengwalo ya go bitšwa 'Poloko ditoropong' o re:

Ge bahu ba ka tsoga ba tlo bona tšeo di dirwago ge ba bolokwa, ruri ba ka lla. Sello seo e tla ba e le sa pefelo le go kwa bohloko go bona ba sa hlomphiwe (letl.20).

Polelo ye e tšweletša matseno ao a nago le maatlaggedi go mmadi, ka ge a tla ipona a gapeletšega gore a balele pele taodišosengwalo ye lebaka e le go nyaka go tseba ditiragalo ka botlalo tšeo di ka go tliša sello se bohloko go bahu.

Ka go realo go ka thwe bangwadi bao go boletšwego ka bona, go bonala gabotse gore ba na le tsebo ye e tebilego ya matseno ao a nonnego a go aga taodišosengwalo ya go ba le ditiragalo tšeo di nago le maatlaggedi go mmadi.

4.2.3 Mmele wa taodišosengwalo

Mo go kokwane ye ya taodišosengwalo, ditiragalo le dikgopolo tše di tšweleditšwego matsenong di alwa ka botlalo. Ditaba di swanetše go alwa ka šedi le bokgwari go tliša maatlaggedi go mmadi, mongwadi o swanetše go latelanya ditaba go lebeletšwe maatla a tšona le gore a fetafetana bjang.

Bjale go išwa pele ka kokwane ye go lebeletšwe bokgoni bja bangwadi ba ditaodišosengwalo tša bokgoni.

Selwalekgwadi o latelanya ditiragalo tša taodišosengwalo ya go bitšwa 'Mammalane' maikemišetšo e le go bopa sehloa sa ditiragalo, gomme o di bea ka tsela ye:

- Lenyalo le fetile ngwetši e fihlile bogadi e hloka pelego
- Makgolo wa ngwetši o tliša ngaka ya go mo remela ntle le tsebo ya mogatšagwe
- Ngwetši o re ga tšea mpa o tšhabela ga gabo ka lebaka la dihlong
- Ba bogadi ba nyaka ngwetši gomme e gana go tla bogadi
- Mokgonyana o bona gore bokaone ke gore monna a nkge le sa gagwe
- Dikgomo tšela tša magadi di fetišeditšwe pele go goroša ngwetši ye nngwe

- Dikgaetšedi tša gagwe di thušana go lefela dikgomo tšeo gomme molato o tšwa ka kgoro

Go ka thwe ditiragalo tša taodišosengwalo ye di a latelana go bopa sehloa, ka fao di lebane le maatlakgogedi, tiragalo ya mafelelo e lebane le tlemollo ya lehuto.

Ditaodišosengwalo tša Mabitje, ditiragalo tša gona di beakantšwe go ya ka tatelano ya dihla tše nne tša ngwaga. Yena o di latelanya go thoma ka sehla sa mathomo sa ngwaga, e lego seruthwane, selemo, lehlabula le marega. Tatelano ya dihla tše e lemoša le mmadi gore ga go kgonege gore di fapantšhwe, ka gona tatelano ya tšona e bopa sehloa sa ditiragalo tšeo di lebanego le marega. Ka boripana kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tša Sehlabeng 1996, e hlophilwe go ya ka tatelano ya ditiragalo tša yona di bapetšwa le dihla tša ngwaga.

Ka go realo go ka thwe bangwadi ba go boletšwego ka bona ba tloga ba na le bokgoni ge go lebeletšwe dinyakwa tša kokwane ye ya bohlokwa go taodišosengwalo.

4.2.4 Morumo wa taodišosengwalo

Borateori ba utolotše gore morumo le matseno di a nyalelana. Se se ra gore matseno a bitša mafelelo goba mafelelo a bitša matseno. Morumo o swanetše go tšweletša dintlha tše bohlokwa tšeo go laodišitšwego ka tšona ka tsela ya maatlakgogedi go mmadi. Taba ye e gatelela gore go swanetše go ba le kgokagano magareng ga kalotaba le tlemollo ya lehuto.

Bjale go yo lebeletšwa ditaodišosengwalo tše tša bokgoni mabapi le kokwane ye.

Ge a ruma taodišosengwalo ya gagwe ya go bitšwa ‘Motho ke sera’, Phala o no re:

Ge o le motho, o tšhabe motho gobane motho ke sera sa gago. O se tshepe motho gobane ke phepheng, selwana sa go loma ka mosela mola ba bangwe bona e no ba dikgenkerepe, tšeo di rego ge di sega ka leino le tee, di be di epa ka le lengwe (matl.18-19).

Ge taodišosengwalo ye ya ‘Motho ke sera’ e badišišwa go lemogwa gore Phala o kgonne go ntšha le go hlopha ditiragalo tše di bopago taodišosengwalo ye ka go di akaretša mo mafelelong a yona. O gatelela ditiragalo tše di bolwetšwego ka go di lebanya le thaetlele ya taodišosengwalo ye, e lego ‘*Motho ke sera*’ ka go re:

Ge o le motho, o tšhabe motho gobane ke sera sa
gago (letl.19).

Polelo ye ka yona Phala o gatelela gore motho ga a tshepege mo bophelong. Ke yona tabakgolo ya taodišosengwalo ye ya gagwe.
Makopo ke o mongwe wa bangwadi ba ditaodišosengwalo tša morumo wo o nepagetšego.
Mo taodisongsengwalo ya ‘Go itshepa’ o re:

Go itshepa, go ipota, le go rata seo o lego sona ...
ke seo se hlokegago(letl.17).

Tlemolla lehuto ya taodišosengwalo ye e nepagetše ka gobane e akaretša ditiragalo tše di tšweleditšwego mmeleng wa yona ka tshwanelo. Makopo o gatelela ditiragalo tše di boletšwego ka go di akaretša le gona go di lebanya le thaetlele ya taodišosengwalo ye, e lego ‘*Go itshepa*’.

Ge a ruma taodišo ya go bitšwa ‘*Mala a basadi*’ Chupyane o no re:

Bommagomasogana ba palelwa ke kgetho, o nkwele ruri. Ba lebeletše meragelo ya maoto mme, e ba tšeela bana. Ba theoleditše melodi ya mantšu le gona ba no hwetša dinose di bobola go swana...Mmogedi o fetša ka go phuphusela, ka go hlehla a kgatlile motono, mme a fetša ka hai “tlang le boneng botse bja mala a basadi’ Bakone wee šate!” (letl.39).

Mo Chupyane o gatelela ditiragalo tše di boletšwego le go di lebanya le thaetlele ya taodišosengwalo ye, e le go ‘*Mala a basadi*’.

Ge go lebeletšwe ditaodišosengwalo tša bangwadi bao go boletšwego ka bona, go ka thwe morumo wa ditaodišosengwalo tša bona ke wa mmakgonthe wa go tšweletša bokgoni.

4.2.5 Mehutana ya taodišosengwalo

Nyakišišo e lemogile gore le ge bangwadi ba tlhopho ya ditaodišosengwalo tša bokgoni ba se ba ngwale ka mehutana ka moka ya ditaodišosengwalo, fela ba kgonne go atlega go šomiša dinyakwa tša mehutana yeo ba e dirišitšego. Mo karolwaneng ye le yona go tsopolwa mešomo ya bangwadi ba mmalwa ba ditaodišosengwalo tša bokgoni go kgonthišiša taba ye.

Go tšwa go bangwadi ba ditaodišosengwalo tša bokgoni, bontši bja bona ba šomišitše mehutana ye e latelago ye mene, e lego taodišotlhaloši, taodišoboitaodišo taodišokanegelo le taodišotlhalošokgopodišo.

Bjale go ya go thongwa ka taodišotlhaloši.

- **Taodišotlhaloši**

Mo go mohutana wo wa taodišosengwalo go swanetše gore go hlokomelwe dintlha tše di latelago:

- Molaodiši o ikgethela kgopolo e tee ye kgolo gomme a laodiša ka yona, mohlala: ‘Mathata dikolong’
- Taodišo e laodiša ditaba tša nnete fela di ka tšame di nokwa ka letswai go di natefiša, mohlala: ‘Poloko ditoropong’
- Taodišo e tšea sebopego sa go ba le matseno, tšwetšopele ya ditaba le thumo, mohlala: ‘Motho ke sera’
- Taodišo ga e na ditiragalo tše di ka hlolago phego go mmadi, mohlala: ‘Tšhašarakano ya setšhaba’

Bjalo go ya go hlokomelwa ka fao bangwadi ba ditaodišosengwalo tša bokgoni ba latetšego bohlokwa bja thulaganyo ya taodišotlhaloši go ya ka fao go letetšwego ka gona. Phala o ngwadile ditaodišosengwalo tša gagwe tšeo di nago le dikarolo tše pedi. Karolo ya bobedi ya ditaodišosengwalo tša gagwe di lebane le mohutana wa taodišotlhaloši.

Ge go hlalošwa taodišotlhaloši go gatelelwa dintlha tšeo go šetšego go boletšwe ka tšona. Ge Phala a laodiša taodišosengwalo, ya go bitšwa ‘Poloko ditoropong’, monagano wa gagwe o theilwe godimo ga go loadiša ditaba tšeo e lego nnete fela ka ga dipoloko tša ditoropong. Kgopolo ya Phala e theilwe godimo ga kgopolo e tee, e lego poloko ya bahu ba ditoropong. Go tloga go bonala gore Phala o atlegile ka go ela hloko dintlha tša mohutana wo wa taodišotlhaloši.

Makopo ke mongwadi yo mongwe a šomišitšego mohutana wo wa taodišotlhaloši. Go taodišosengwalo ya gagwe ya go bitšwa ‘Tokologo le boikarabelo’ yena o hlaloša kgopolo e tee mabapi le yona. ‘Tokologo le boikarabelo’ ke taodišosengwalo ye Makopo a kgonneggo go tliša nnete ye e rego tokologo yeo e se nago maikarabelo go yona ga ena dienywa tše dibose. O gatelela gore le ge tokologo e tšile go Mafrika-Borwa mathata le matshwenyego di sa le gona ka ge batho ba se na maikarabelo. Taodišosengwalo ye e na le matseno a mabotse ao a alago ditaba ka ga tokologo.

Bjale go tla latela taodišotlhalošoboikgopodišišo.

- **Taodišotlhalošoboikgopodišišo**

Dintlha tša bohlokwa tša mohutana wo wa taodišosengwalo ke tše di latelago:

- Hlogo ya taodišo e hlangwa ka lentšu le tee, mohlala: ‘Kgalatlou’
- Molaodišo o ntšha dikgopolo tša gagwe ge a leka go hlalošetša mmadi ka go šupa gore lentšwana leo le šupa eng, mohlala: ‘Moletesekuba’
- Molaodiši o hlaloša seo a se gopolago ka go se eleletša, mohlala: ‘Tubatse’

Makopo o ngwadile ditaodišosengwalo tša gagwe ka boati a šomiša mohutana wo wa go bitšwa taodišotlhalošokgopodišišo. Makopo ge a laodiša taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Baledi’, kgopolo ya gagwe e be e le go hlalošetša mmadi gore lentšwana le le šupa eng, a nepišitše mohola wa baledi le seo a se eleletšago ka ga bona. Se sengwe gape ke gore hlogo ya taodišosengwalo ye e hlamilwe ka lentšu le tee. Ge go balwa taodišosengwalo ya ‘Baledi’ go bonala Makopo a atlegile mo tirišong ya thaetlele ya mohutana wo wa taodišosengwalo.

Mahapa yena o ngwadile mohutana o tee wa ditaodišosengwalo mešomong ya gagwe ka moka. Mohutana woo o bitšwa taodišotlhalošokgodišišo. Mahapa ge a laodiša taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Matome’ monagano wa gagwe ka moka o theilwe godimo ga kgopolo ya thaba ya Matome. Thaetlele ya taodišosengwalo ye e bopilwe ka lentšu le tee. Ge go balwa taodišosengwalo ya ‘Matome’ go lemogwa gape gore Mahapa o tloga a atlegile ka go šomiša dintlha tše bohlokwa tša mohutana wo wa taodišosengwalo.

Bjale go latela mohutana wa taodišoboitaodišo.

- **Taodišoboitaodišo**

Mo go mohutana wo wa taodišosengwalo, borateori ba gatelela gore go elwe hloko dintlha tše di latelago:

- Polelo ya taodišo ye e nepiša poledišano, mohlala: ‘Lebole’
- Taodišo ye ga e na thulaganyo ye e rilego, mohlala: ‘Bobotlana’
- Thulaganyo ya yona e na le matseno, mmele le thumo, mohlala: ‘Mala a Basadi’
- Molaodiši o fa mehlala ya ditaba tšeo a di laodišago malebana le boitemogelo bja gagwe bophelong, mohlala: ‘Diagametse’

Chupyane go ditaodišosengwalo tša gagwe, o ngwadile ka mehutana ye meraro ya taodišosengwalo, e lego taodišotlhaloši, taodišotlhalošokgopodišišo le taodišoboitaodišo. Bjale ka ge mehutana ye mengwe ye mebedi e šetše e hlalošitšwe, mo go yo lekolwa ge eba o šomišitše mohutana wa taodišoboitaodišo ka tshwanelo. Mo go taodišosengwalo ya go bitšwa

‘Bobotlana’ Chupyane o ngwadile ka ga bophelo bja molaodiši ka gobane molaodiši o a itaodiša, gomme yena o re:

Nna ke mosetsana ebile ke mošemane. Bašimane ga ba mphale ka selo; basetsana le bona ga ba mphale ka selo (letl. 13).

Polelo ye e gatelela gore ka teori ya mohutana wo, mongwadi o ngwala ditaba tše di mo amago thwii ntle le tikatiko mabapi le bophelo, metlae, boithabišo, bjalobjalo. Mehlala ye e tšweleditšwego ka godimo e bontšha gabotse gore bangwadi ba ditaodišosengwalo tša bokgoni ba na le bokgoni bjo bo tebilego, e tloga e le bomankge go tše tša bongwadi bja ditaodišosengwalo.

4.3 KAKARETŠO

Nyakišišo e fatolotše gore go na le bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi, tše di welago legorong la ditaodišosengwalo tša bokgoni. Setlabelo seo se kgontšhitše nyakišišo ye go tšweletša maikemišetšo a yona ka lenaneo le:

- Thaetlele ya taodišosengwalo
- Matseno a taodišosengwalo
- Mmele wa taodišosengwalo
- Morumo wa taodišosengwalo
- Mohutana wa taodišosengwalo

Lenaneo le ke lona le lekaone, leo le dirišwago bjalo ka leselo ka maikemišetšo a go hlokola ditaodišosengwalo go ya ka magoro a tšona. Nyakišišo ye e lemogile le gona go utolla gore bokgoni bjo ditaodišosengwalo tša bokgoni di ngwadilwego ka bokgwari ka gona, ke bja maemo a godimo.

Ge go lebeletšwe tlhopho ya ditaodišosengwalo tše tša bokgoni, nyakišišo e lemogile gore go na le mehutana ya ditaodišosengwalo ye lesometee, fela tlhopho ye e šomišitše mehutana ye mmalwa go tšweletša dingwalo tša bona.

Bangwadi ba ditaodišo tše ba tloga ba latetše dinyakwa, e lego dintlha tše bohlokwa go ya ka mohutana wo mongwe le wo mongwe. Nyakišišo e lemogile gore ba šomišitše mehutana ye mene fela ya ditaodišosengwalo le ge ba ngwadile ditaodišosengwalo tše ntši: mehutana yeo ke taodišotlhaloši, taodišoboitaodišo, taodišotlhalošokgopodišišo le taodišokanegelo. Taba ya bohlokwa kudu ke gore Mahapa o kgonne go šomiša mohutana o tee wa taodišosengwalo, e lego taodišotlhalošokgopodišišo, gomme a latela dinyakwa tša mohuta woo ka bokgwari bjo bo šiišago.

KGAOLO YA BOHLANO

5.1 BOKGONI BJA MAHAPA, MABITJE LE CHUPYANE.

5.2 MATSENO

Kgaolo ye e iša pele go tšweletša bokgoni bja bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi ka go tsopola mešomo ya maemo a godimo ya bokgabo bja ditaodišosengwalo tša Mahapa, Mabitje le Chupyane ka nepo ya go akaretša bokgoni bja bangwadi bao. Bokgoni bjo bo yo otlollwa go ya ka tatelano ya mediro ya bona. Nyakišišo e yo bontšha gape gore Mahapa, Mabitje le Chupyane bokgoni bja bona ke bjo bo tseneletšego kudu ge go lebeletšwe thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša bona.

Ge ditaba tše tša bokgoni di yo hlokomelwa, go yo nepišwa Chupyane le go hlaloša diteng, thulaganyo le mongwalelo mola Mahapa le Mabitje ba tlo lebanywa le tshwantšho ya ditaodišosengwalo le leboo la ditaodišosengwalo.

5.2.1 Ditaodišosengwalo tša Chupyane

Thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša chupyane e yo lekolwa go šeditšwe lenaneo le le latelago, e lego:

- Diteng tša taodišosengwalo
- Thulaganyo ya taodišosengwalo
- Mongwalelo wa taodišosengwalo

5.2.1.1 Diteng tša taodišosengwalo

Go letlalo le la diteng tša taodišosengwalo go yo hlokomelwa sererwa, seo e lego karolwana ye bohlokwa ya taodišosengwalo. Elemente ye e bohlokwa ka ge e le yona e tšweletšago moko wa ditaba. Ge go lebeletšwe ditaodišosengwalo tša Chupyane go lemogwa gore yena o

hlaloša ditaodišosengwalo tše di šupago ka sererwa se tee, e lego bogologolo. Ka sererwa se tee seo, Chupyane o laodiša ka ga bophelo bja setšo sa mosadi wa Mopedi. Ditiragalo ka moka tseo a laodišago ka tšona ke tša bophelo bja bogologolo bja dinagamagaeng Bopedi. Borateori (bao go šetšego go boletšwe ka bona) ba bolela gore ge go dirišwa diteng tša taodišosengwalo, go swanetše go elwe hloko dintlha tše di latelago:

- Tabakgolo (sererwa) ya taodišosengwalo
- Ditaba tše di lebanego le bophelo (bja bogologolo le bja sebjalebja)
- Therešo ya ditaba tša molaodiši
- Ditaba tša saense le boitemogelo

Bjale go yo lekolwa diteng tša ditaodišosengwalo tša Chupyane go lebeletšwe dintlha tseo tša ka godimo.

5.2.1.2 Tabakgolo ya taodišosengwalo

Sererwa sa taodišo ye ya 'Bobotlana' se tšweletša ditiragalo tša kgale tseo di bonalago di le bohlokwa le go bophelo bja lehono. Go tšwa go taodišosengwalo ye, nyakišišo e lemoga nnete yeo e tšweletšwago ke Chupyane mabapi le bophelo. Ka go realo tabakgolo ya taodišosengwalo ye ya 'Bobotlana' ke go bontšha bohlokwa bja go itshepa bophelong.

5.2.1.3 Ditaba tše di lebanego le bophelo

Mo taodišosengwalo ya 'Diagametse' Chupyane o hlaloša bohlokwa bja go ba gona ga bommatswale (bakgekolo) ka malapeng. Chupyane o gatelela ditaba le tšona ditiragalo tseo e lego nnete, ebile e le kgale di le gona, gomme le lehono di sa le gona. Ditaba tseo Chupyane a ratago go di gatelela, ke mathata a bagaditšong, ao bommatswale ka lebaka la boitemogelo bja bophelo ba kgonago go a rarolla.

5.2.1.4 Therešo ya ditaba tša molaodiši

Tabakgolo ya taodišosengwalo ye ya ‘Koma yeo e sa alogego’ e rulagantšwe ka ga ditiragalo tša kgale tšeo di theilwego godimo ga nnete. Chupyane o hlaloša le go latelela ditiragalo tše tša kgale tšeo di lebanego le bophelo bja basadi ka ge ba fetogile makgoba a mešomo ya malapa a bona. Chupyane o tšweletša boitemogelo bja basadi mabapi le mešomo ya kwa mašemong gammogo le ka malapeng.

5.2.1.5 Ditaba tša saense

Mo go taodišosengwalo ya ‘Lebole’ Chupyane o laodiša ka ditiragalo tša nnete, tšeo di theilwego godimo ga hisitori ya bophelo bja kgale mabapi le kgodišo ya makgarebe go ba go fihla lenyalong. Chupyane o gatelela bohlokwa bja go laya le go fa mathumaša molao pele ba wela mathateng a go ima pele ba nyalwa. Taodišosengwalo ye e lebane le maitshwaro a mabotse a mathumaša, le go ba tsebiša taba ya gore thobalano pele ga lenyalo ke bogoboga.

Go ka rungwa ka go re ge go lebeletšwe ditaodišosengwalo tše tša Chupyane, go lemogwa gore o laodiša ka ga bophelo, go akaretšwa le ditlwaelo tša mosadi wa Mopedi, yoo a sa tlwaelago go dula ka diatla, gomme taba ye e utolla phapano ya bophelo bja bogologolo le bja sebjalebja.

Bjale go yo tšwelwa pele go kgonthiša bokgoni bja Chupyane malebana le thulaganyo ya taodišosengwalo.

5.2.2 Thulaganyo ya taodišosengwalo

Bontši bja dithaetlele tša ditaodišosengwalo tša Chupyane, bo rulagantšwe ka lentšu le tee, mohlala, ‘Bobotlana’, ‘Diagametse’, ‘Lebole’ le ‘Mothubo’. Ntle le taodišosengwalo ya Bobotlana, dithaetlele tša ditaodišosengwalo tša Chupyane di tloga di lebane le moko wa ditaba. Thulaganyo ye nngwe yeo e tšwelelago go dithaetlele tša Chupyane, ke ya sekafoko, mohlala, ‘Koma ye e sa alogego’.

Ka lehlakoreng le lengwe go tlo lemogwa gore thulaganyo ya dithaetlele tša Chupyane ga se ka moka tšeo di lebaanego le molaetša. Mohlala, ‘Bobotlana’ e fapogile go tše dingwe ka ge tebanyo ya taodišosengwalo ye e lebane le tekatekanyo ya bong. Chupyane o bonagala e le moswananoši bongwading bja ditaodišosengwalo tša Sepedi ka ge a kgonne go šomiša thulaganyo ya mohutana wa taodišoboitaodišo, wo bangwadi ka moka ba ditaodišosengwalo tša bokgoni ba sego ba ngwala ka wona. Ka go realo Chupyane ke mankge thulaganyong ya taodišoboitaodišo mo bongwading bja ditaodišosengwalo tša Sepedi.

5.2.3 Mongwalelo wa taodišosengwalo

Mongwalelo wa taodišosengwalo, ke ye nngwe ya dielemente tše bohlokwa tša taodišo. Mongwalelo wa Chupyane o bonala o tletše ka tirišo ya mantšu a bogologolo ao a se sa šomišwago ka boati matšatšing a lehono. Polelo ye ya go utama ya Chupyane e bonala go taodišosengwalo ya ‘Lebole’. Mo Chupyane o bolela ka go forwa ga leetse sebakeng sa go loga meriri. Polelo ye bjalo e na le maatlakgogedi.

Go gatelelwa gore tirišo ya polelo ya Chupyane, ke ye e nonnego, ye e nepiša ditiragalo tše a di hlalošago. Godimo ga moo, taba ye e bonagala go ditaodišosengwalo tša ‘Mothubo’, ‘Bobotlana’ le ‘Diagametse’.

Borateori ba gatelela gore dintlha tše bohlokwa tša mongwalelo wo o nepagetšego ke tše di latelago:

- Polelo
- Mongwalelo
- Tšhomišo ya mafoko
- Khuduego

Bjale go ya go hlokomelwa mongwalelo wa ditaodišosengwalo tša Chupyane go lebeletšwe dintlha tšeo tša ka godimo.

5.2.4 Polelo

Mo go 'Bobotlana' Chupyane, o dirišitše polelo yeo e kwešišegago. Tirišo ya Chupyane ya mafoko, gagolo mo go matseno a gagwe, ke a go kgotsofatša ka gobane o šomišitše mafoko a makopana a go nepagala mohlala:

Ga ba mphale ka selo (letl.13).

Matseno a a Chupyane, a tloga a nepiša ditaba ka botlalo. Mmadi ge a badišiša taodišosengwalo ye o tloga a lemoga gore matseno a yona a nyalelana le mmele.

Tirišo ya mafoko a matelele a bonagala gantši ge Chupyane a ruma ditaodišosengwalo tša gagwe. Bjale go yo tsopolwa mohlala go tšwa go taodišosengwalo ye ya 'Bobotlana':

Go tate le mme ke re go bona ba ntlahlile bjaneng, mme ke
ba tšwetše mohola ka go hlahla bosamme bao ba
ntlhomphago, mme se se mpontšha gore thuto ye e tla naba
ka lapeng lešo (letl.18).

Khuduego ya Chupyane mo go 'Bobotlana' e lebane le kgegeo ka ge molaodiši a gegea banna, mohlala:

Ga ba mphale ka selo. Nna ke mosetsana ebile ke mošemane
(letl.13).

Ka go realo molaodiši o bontšha gore basadi le bona ba kgona mediro yeo e šongwago ke banna, gomme ka thekniki ye o gatelela tekatekano ya bong bophelong.

Bjale ge go tlo lekolwa thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša Mahapa le Mabitje go tlo hlokomelwa lenaneo le le latelago:

- Tshwantšho ya ditaodišosengwalo.
- Leboo la ditaodišosengwalo.

5.3 TSHWANTŠHO YA DITAODIŠOSENWALO TŠA MAHAPA LE TŠA MABITJE

Ge go balwa ditaodišosengwalo tša Mahapa, e lego *Di sa re šaletše monaganong*, go lemogwa ge di rulagantšwe ka go tšweletša dithaba le noka tšeo di emelago histori ya bogologolo.

Bjale go yo lekolwa tše dingwe tša ditaodišosengwalo tšeo. Go tla thongwa ka taodišosengwalo ya ‘Mogologolo’.

5.3.1 ‘Mogologolo’

Ge go balwa taodišosengwalo ya ‘Mogologolo’ go lemogwa ge e le bodulo bja batho. Mogologolo ke thaba yeo e farafarilwego ke metse ya dikgoši tša Mapulaneng, boChiloane, Sehlare, Maripi, gammogo le dikolo. Mahapa o gatelela taba ye ka go re:

Moago o mongwe wo mogolo thabeng, ke wola a re no re mmotong, o kukutlologa ka gare ga metse. Ke sekolo se se phagamego sa Athur’s Seat. Se sengwe sekolo se se tamolotšeng molala ka gare ga botala, bjalo ka ge leina la sona le ipolela, ke sa Green Valley. Ge e le lesogana le la moago lona ke sekolo se se phagamego sa Lekete (letl.51).

Mogologolo le yona, bjalo ka tše dingwe tša ditaodišo tša Mahapa, ga e hloke kereke.

Mahapa o tiišetša taba ye ka go re:

Motse wo mošweu wo wa maleke, ke kereke ya Lutere ya Maotole ya bomoruti Mashile – a – gatiša ... (letl.50).

Ka fao ge, 'Mogologolo' ke seka sa bophelo magareng ga Mapulana. Bjale go yo latela taodišosengwalo ya Mahapa ya go bitšwa 'Tubatse'

5.3.2 'Tubatse'

Mo go taodišosengwalo ya 'Tubatse', Mahapa o laodiša ka mekgwa ya badudi ba Tubatse. Bophelo bja badudi bao bo lebane kudu le bogologolo. Ke batho bao ba nago le tumelo go badimo; yona Mahapa o e tšweletša ka go re:

Ke bale ba leba Mosego. Thaba ya badimo go thwego ga e šupše ka monwana. Go thwe ge o ka e šupa ka monwana, pula e ka na ya se khule, batho ba bolawa ke mafula a meetse (letl.56).

Mahapa ge a tšwela pele ka bophelo Batubatse, o ba tšweletša ge e le batho ba go rata lebollo, tlhago le go tsoma. Taba ye o e hlatselwa ka go re:

Le meroto/ meloto ya bona e sa le gona, moo ba bego ba bolotša gona (letl. 55).

Mabapi le tlhago le go tsoma, o re:

Ee, magaga a, ge nka be a bolela, a be a tla re botša ka botau, bonkwe, bomapogo le nonyana tše kgolo, bonong, magokobu le ka dipekwa (letl. 56).

Go taodišosengwalo ye le yona, Mahapa o bolela ka lebenkele, poso le sekolo bjalo ka tše dingwe tša taodišosengwalo tša gagwe. Ka go realo go ka thwe di na le tshwano ye e itšego.

Bjale go yo latelwa ‘Kgalatlou’ e lego ye nngwe ya ditaodišosengwalo tša Mahapa.

5.3.3 ‘Kgalatlou’

Kgalatlou le yona ke ye nngwe ya ditaodišosengwalo tša Mahapa. Ge go badišišwa taodišosengwalo ye go tla lemogwa go bolelwa gape ka dikereke. Mahapa o tšweletša se ka go re:

Ke tla fularela molala wo wa thaba kahlakantšha mahlo le ye nngwe thaba yeo e bopago Kgalatlou. Ke kereke ya Ebangedi ya Lutere (letl.15).

Ka fao Mahapa a swantšhago dithaba le noka ka gona, go tiiša bokgoni bja gagwe thulaganyong ya ditaodišosengwalo.

Go ka rungwa ka gore ge go badišišwa ditaodišosengwalo tše tša Mahapa, go lemogwa gore o rulagantšwe ditaodišo ka ditsela tše pedi, e lego ditiragalo tša setšo le diragalo tša sebjalebja. Taba ye e tšweletšwa ke dithaba tšeo di emelago bogologolo mola dikolo le dikereke di emela ditiragalo tša sebjalebja tšeo e lego tša tllhabologo go ya ka tumelo ya batho.

5.4 LEBOO LA DITAODIŠOSENWALO TŠA MAHAPA LE TŠA MABITJE.

Mahapa le Mabitje, bobedi bja bona ba hlaloša mathomo le mafelelo a bophelo bja motho ka ditaodišosengwalo tša bona. Ge e le Mahapa, ka go thulanya kereke le thaba ka nako e tee, o hlaloša nako ye e fetilego go gopotša mmadi histori ya ditiragalo tše di fetilego. Mo tlhalošong ya ditiragalo tšeo tša histori go bonala o ka re o tswakaganya ditiragalo tšeo di bopago histori, fela ka go dira bjalo ga se gore o kgaoganya tlhalošo ya ditiragalo tša boromiwa ka gore ge a dira bjalo o notlofatša taodišosengwalo ya gagwe ka go boela morago go hlaloša ditiragalo tše bohlokwa. Ka tsela ye a e šomišago ya go hlaloša ditiragalo ka go gatelela bohlokwa bja tšona go bopa sehloa sa ditiragalo, gona go bolelwa ka thekniki ya

leboo. Mahapa o dirišitše thekniki ye ka katlego ye e makatšago. Mo karolong ya bobedi Mahapa o tsopola gore thaba ke kereke, yona taba yeo e makatšago. Mo temaneng ya mafelelo ya taodišosengwalo ya ‘Kgalatlou’, o boela morago go boromiwa, go se go letelwe, gomme ka go dira bjalo tiragalo ya boromiwa e tšwelela lekga la boraro.

Mabitje ge a hlaloša ditiragalo tša *Sehlabeng* (1976) o rulagantše sererwa sa gagwe ka tsela ya ngwaga moo a gatelelago tatelano; o thomile ka seripa sa pele, e lego seruthwane seo a se lebantšego le go belegwa ga motho. Morago ga moo a feleletša ka seripa sa bobedi seo a se lebantšego le marega, gomme sehla se se tswalanywa le go hwa ga motho.

Go ka rungwa ka gore bangwadi, e lego Mahapa le Mabitje ba tloga ba atlegile go dirišeng thekniki ya leboo go tšweletša ditaba tša bona ka bokgwari bjo bo šiišago. Mahapa go ditaodišosengwalo tša gagwe o dirišitše thekniki ye go lebanya ditaba tša gagwe le bophelo bja bogologolo le bja sebjalebjale, gomme Mabitje yena o e dirišitše thekniki ye go lebanya bolaodiši bja gagwe le bophelo.

5.5 KAKARETŠO

Ge go lebeletšwe thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša Chupyane, go ya ka lenaneo la thulaganyo, e lego thaetlele, matseno, mmele le morumo go bonala mongwadi yo e le wa maemo a godimo a bile a tloga a atlegile kudu. O kgone go tšweletša dikokwane tšeo tša thulaganyo ka go latela dintlha tše bohlokwa tša taodišo.

Ge go badišišwa diteng tša Chupyane, go ka thwe o akareditše ditaodišosengwalo tša gagwe ka sererwa se tee, e lego bogologolo. Chupyane le ge a nngwadile ka sererwa se tee, go bonala molaetša wa gagwe o lebane le bophelo bja sebjalebjale, mohlala, ge go ka hlokomešišwa ditaodišosengwalo tše di latelago, e lego ‘Diagametse’, ‘Bobotlana’ le ‘Mothubo’

Ge go lekolwa polelo ya Chupyane, go bonala e le yeo e nonnego e nago le tlotlontšu yeo e šišitšego ya maatlakgogedi go mmadi. Polelo yeo e tloga e kwešišega, gomme e nepišitše ditiragalo tša bogologolo gammogo le sebjalebja, kudu ge go tsinkelwa ditaodišosengwalo tše di latelago, e lego 'Diagametse' le 'Bobotlana'. Tirišo ya Chupyane ya mafoko, kudu ge go lebeletšwe matseno le morumo, di tloga di laetša gore molaodiši o etše hloko dintlha tše bohlokwa tša elemente ye.

Ditaodišosengwalo tša Mahapa le Mabitje, le tšona di rulagantšwe ka tlhokomelo ye kgolo, go nepišitšwe bohlokwa bja bongwadi bja bona bja ditaodišosengwalo tša Sepedi. Ge go šetšwa dithekniki tša (a) tshwantšho ya ditaodišosengwalo le (b) leboo la ditaodišosengwalo, go tlo kgonthišwa bokgoni bja bangwadi ba.

Go ka akaretšwa ka go re bangwadi bao ba na le bokgoni bjo bo tebilego thulaganyong ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Ka lehlakoreng le lengwe go ka thwe ba tloga ba le bohlokwahlokwa ge go bolelwa ka ditaodišosengwalo tša bokgoni.

KGAOLO YA BOSELELA

6.1. THUMO

Kgaolo ye e lebane le kakaretšo ya dikgaolo ka moka tša nyakišišo ye. Go ilo thongwa ka kgaolo ya pele go fihla go kgaolo ya bohloano.

6.1.1 Kgaolo ya pele

Maikemišetšo a kgaolo ya pele ke go lebelela sehlopha sa ditaodišosengwalo tša Sepedi tšeo di lebanego le legoro la bokgoni. Nepo ya nyakišišo ye e lebane le go fatišiša bangwadi ba ditaodišosengwalo (le mediro ya bona) bao ba bontšhitšego bokgoni ditaodišosengwalo tša Sepedi. Nyakišišo e lemogile gore sehlotswana se sa ditaodišosengwalo se lebane le bokgoni ka gobane thulaganyo ya tšona e nepiša peakanyo ye kaone ya ditaodišosengwalo.

Maikemišetšomagolo a nyakišišo ye a lebantšwe le ditaodišosengwalo tše di seelago, e lego *Di sa re šaletše monaganong (1968)*, *Sehlabeng (1976)*, *Moletesekuba (1994)*, *Setšwagodimo se a ikgethela (1994)*, *Mphatlalatšane (1995)* le *Ditlhapetsane (1996)*. Nyakišišo e utolotše bokgoni bja bangwadi ba ditaodišo tše ka go hlokomela dikokwane tša tshekatsheko ya ditaodišosengwalo tša Sepedi, e lego thaetlele, matseno, mmele, morumo le mohutana wa taodišosengwalo, tšeo di tšweletšago tshekatsheko ka botlalo.

Nyakišišo e hlaotše mekgwa ye meraro ya go nyakišiša ditaodišosengwalo tša Sepedi, e lego go bapetša, go hlaloša le go hlatholla. Mokgwa wa go bapetša o lebane le go fatišiša nyalelano ya ditaba. Mokgwa wa go hlaloša le wona o bohlokwa ka ge o lebane le go hlaloša taodišo bjalo ka sengwalo. Mokgwa wa go hlatholla o nyalelana le mekgwa yeo ye mebedi ka ge ka wona nyakišišo ye e kgonne go tšweletša bokgoni bja ditaodišosengwalo tša Sepedi.

6.1.2 Kgaolo ya bobedi

Maikemišetšo a kgaolo ya bobedi a nepiša tlhalošo ya taodišo ka botlalo gore mmadi a kgone go kwešiša kgopolo ye. Taodišo e hlalošitšwe gore ke sererwa seo se lebanego le go dirišwa mabakeng a go fapafapana. Polelo ya taodišo e swanetše go rulaganywa ka go nepiša maatlakgogedi.

Ge tlhalošo ya taodišo e hlalošwa, go nepišitšwe mehuta ya taodišo. Godimo ga moo go tšweleditšwe le sebopego sa taodišo seo se nago le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Ge e le thulaganyo e arogantšwe ka dikarolwana tše nne, e lego (a) thaetlele, (b) matseno, (c) mmele le (d) morumo. Kgaolo ye e rumilwe ka go fa mehutana ye e fapafapanego ya taodišosengwalo, e lego taodišokanegelo, taodišotlhaloši, taodišotlhalošokgopodišišo le taodišoboitaodišo ka ge mehutana ye e lebane le nyakišišo ye.

Phatišišo e kgethile go šala morago taodišosengwalo ka ge e le yona yeo bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi ba bontšhitšego bokgoni mo go yona.

6.1.3 Kgaolo ya boraro

Kgaolo ye e lebane le kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tša Mahapa ya go bitšwa *Di sa re šaletše monaganong* (1968), go hlokometšwe ditaba tša segologolo le tša sebjalebjae. Gomme ge nyakišišo e lemogile gore Mahapa o dirišitše mohutana wa ditaošišotlhalošokgopodišišo.

Go iša pele tšhekatsheko e tsinketše ditaodišosengwalo tša Mabitje tša go bitšwa *Sehlabeng* (1976). Nyakišišo e lemogile gore kgoboketšo ye ya ditaodišosengwalwa e theilwe godimo ga diripa tše tlhano, tše nne tša tšona e lego dihla tša ngwaga. Mabitje o šomišitše mekgwa ye meraro ya go laodiša ditaodišosengwalo tša gagwe, gomme a diriša mehutana ye mebedi ya

taodišosengwalo, e lego ditaodišotlhaloši le ditaodišotlhalošokgopodišišo go ya ka dinyakwa tša tšona.

Selwalekgwadi yena o ngwadile ditaodišosengwalo tša go bitšwa *Moletesekuba* (1994). Yena o ngwadile ditaodišosengwalo tše tlhano ka palo. Thaetlele ye ya kgoboketšo ya ditaodišosengwalo, ke ya mmolelwana wo o sego wa mehleng wo mongwadi a šomišitšego tlogelo thulaganyong ya wona. Go lemogilwe gore Selwalekgwadi o rulagantše ditaodišosengwalo tša gagwe go ya ka dinyakwa tša mehutana ye mebedi, e lego taodišotlhaloši le taodišotlhalošokgopodišišo.

Ge e le Makopo yena o ngwadile kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tše lesome ka palo gomme yona e bitšwa *Setšwagodimo se a ikgethela* (1995). Go ditaodišosengwalo tša gagwe Makopo mo gantši o laodiša ka go opela le go reta. Nyakišišo e lemogile gore ditaodišosengwalo tša Makopo di na le thuto go bophelo bja lehono kudu go tokologo ye go phelwago go yona. Go tšweleditšwe gore Makopo o rulagantše ditaodišosengwalo tša gagwe go ya ka dinyakwa tša mehutana ya taodišokanegelo le taodišotlhaloši.

Kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tša go bitšwa *Mphatlalatsane* (1995) tša Phala, e akaretša ditaodišosengwalo tša Mabitje le Phala. Tshekatsheko e lemogile gore Mabitje le Phala ba ngwadile ditaodišosengwalo tša bona ka direrwa tše di fapanego fela melaetša ya bona e bontšha kwano. Melaetša yeo e lebane le bophelo bja lehono. Ge ditaodišosengwalo tše di tsinkelwa go lemogilwe gore di arotšwe ka mehutana ye mebedi, e lego taodišokanegelo le taodišotlhaloši.

Chupyane o ngwadile kgoboketšo ya ditaodišosengwalo ya go bitšwa *Ditlhapetsane* (1996). Nyakišišo e lemogile gore Chupyane o hlaloša ditaodišosengwalo tša gagwe ka sererwa se tee, e lego bogologolo. Sererwa se se lebane le merero ya basadi ya setšo. Go iša pele go lemogilwe gore Chupyane o šomišitše mohutana wa taodišoboitaodišo mo thulaganyong ya gagwe.

6.1.4 Kgaolo ya bone

Ka kgaolo ye nyakišišo e fatolotše go tseneletše gore go na le bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi ba se ba kae bao ba bontšhago bokgoni. Bangwadi ba go wela legorong leo ke ba ba seelago, e lego Mahapa, Mabitje, Selwalekgwadi, Makopo, Phala le Chupyane. Go tlhopho ye ya legoro le la ditaodišosengwalo tša bokgoni nyakišišo e dirišitše dikokwane tša tshakatsheko ya ditaodišosengwalo tša bokgoni, e lego:

- Thaetlele ya taodišosngwalo
- Matseno a taodišosengwalo
- Mmele wa taodišosengwalo
- Morumo wa taodišosengwao
- Mohutana wa taodišosengwalo

Bangwadi bao go šetšego go boletšwe ka bona ba latetše thulaganyo ya taodišo ntle le bosodi. Ba gateletše go re lenaneo le ke lona le lekaone, leo le dirišwago bjalo ka leselo ka maikemišetšo a go hlokola ditaodišosengwalo go ya ka magoro a tšona.

Go ka rungwa ka gore ge go badišišwa ditaodišosengwalo tša bona nyakišišo e lemogile gore ba tloga ba atlegile go šomišeng le gona go latela dinyakwa tša dikokwane tšeo. Ka go realo ba ka bitšwa gore ke bangwadi ba bohlokwa ba ditaodišosengwalo tša Sepedi.

6.1.5 Kgaolo ya bohlano

Thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša chupyane e yo lekodišitšwe go šeditšwe lenaneo le le latelago, e lego:

- Diteng tša taodišosengwalo
- Thulaganyo ya taodišosengwalo
- Mongwalelo wa taodišosengwalo

Ge go lebeletšwe thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša Chupyane, go ya ka lenaneo la thulaganyo, e lego thaetlele, matseno, mmele le morumo go bonala mongwadi yo e le wa maemo a godimo a bile a tloga a atlegile kudu. O kgone go tšweletša dikokwane tšeo tša thulaganyo ka go latela dintlha tše bohlokwa tša taodišo.

Kgaolo ye e tšwetša pele bokgoni bja bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi, e lego Mahapa, Mabitje, Selwalekwadi, Makopo, Phala le Chupyane. Bokgoni bja bangwadi ba bo lekotšwe go lebeletšwe thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša bona.

Ditaodišosengwalo tša Mahapa le Mabitje, di rulagantšwe ka tlhokomelo ye kgolo go nepišitšwe bohlokwa bja bongwadi bja bona bja ditaodišosengwalo, go šeditšwe gape le dithekniki tša (a) tshwantšho ya ditaodišosengwalo le (b) leboo la ditaodišosengwalo, ka go realo e nepišitše bokgoni bja bangwadi ba.

Ge go badišišwa ditaodišosengwalo tše tša Mahapa, go lemogwa gore o rulagantše ditaodišo ka ditsela tše pedi, e lego ditiragalo tša setšo le diragalo tša sebjalebja. Taba ye e tšweletšwa ke dithaba tšeo di emelago bogologolo mola dikolo le dikereke di emela ditiragalo tša sebjalebja tšeo e lego tša tlabologo go ya ka tumelo ya batho.

Mahapa le Mabitje ba tloga ba atlegile go dirišeng thekniki ya leboo go tšweletša ditaba tša bona ka bokgwari bjo bo šiišago. Mahapa go ditaodišosengwalo tša gagwe o dirišitše thekniki ye go lebanya ditaba tša gagwe le bophelo bja bogologolo le bja sebjalebja, gomme Mabitje yena o e dirišitše thekniki ye go lebanya bolaodiši bja gagwe le bophelo.

7. METHOPO

1. Abrams, M. H. 1985. *A glossary of literary Terms*. Ford worth: Harcourt Brace College.
2. Alexander, L. G. 1965. *Essay and letter writing*. London: Longman.
3. Baker, S. 1990. *The Practical Stylist*. New York: Harper and Row.
4. Baldick, C. 1990. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford University Press.
5. Berger, B. 1964. *Der Essay Form*. Bern and Muchen: Gescchicle Franke Verlag.
6. Chupyane, M. L. 1996. *Ditlhapetsane*. Pretoria: Hibbard Publishers.
7. Forrester, K. and Anderson, T. K. 1992. *Reading, then writing from source tessay*. New York: McGraw Hill
8. Fowler, R. A. 1991. *A Dictionary of Morden Critical Terms*. London: Routeledge.
9. Groenewald, P. S. 1991. 'Stylleer: Sehlabeng': *South African Journal of African Languages*. Pretoria: Via Afrika.
10. Groenewald, P. S. 1981. 'Mahapa se verteltegniek'. *South African Journal of African Languages*. Pretoria: Via Afrika.
11. Groenewald, P. S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa Nomoro ya 1*. Pretoria: Via Afrika.
12. Cuddon, J. A. 1998. *Dictionary of literary terms and literary theory*. Cambridge: Blackwell.
13. Hobsaum, P. 1983. *Essentials of literacy Criticism*. London: Thames and Hudson.
14. Holman, H. 1972. *A handbook to literature*. New York: Odyssey Press.
15. Komati, P. R. 2000. *Manyobonyobo: Padi ya Boitsholo*. M.A Dissertation. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
16. Last, R.W. 1985. *Making sense of essays writing*. Dundee: Lochee.
17. Lee, E. 1912. *Selected essays from English literature*. London: Edward Arnold.
18. Mabitje, S. J. I. 1976. *Sehlabeng*. Johannesburg: Educum.
19. Mahapa, W. L. 1968. *Di sa re šaletše monaganong*. Johannesburg: Educum.
20. Maibelo, J. R. and Sepota, M. M. 1996. *Thutamekgwabo*. Arcadia: Bard.
21. Makopo, S. A. 1995. *Setšwagodimo se a ikgethela*. Pretoria: Malopo Publishers

22. Maphike, R. R. S. 1978. *The Essays of Southern Sotho*. Unpublished M.A. Dissertation Pretoria: University of South Africa.
23. Matlala, E. K. K. 1943. *Mengwalo*. Johannesburg: Educum.
24. Maungedzo, A. E. 1999. *The Detective Story in Venda: An analysis with Special reference to Bono la Mboni and Nwana wa mme anga*. Theses ya M.A Pretora: University of South Africa.
25. Mminele, S. S. P. 1995. *Moeletši wa Marematlou*. Pretoria: Via Afrika
26. Mohlala, M. J. 1994. *Tshekatsheko ya Di sa re šaletše monaganong*. Pretoria: University of Pretoria
27. Mojalefa, M. J. 1974. *Ntlhahle 3* (1995). Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
28. Pearsall, J. 1999. *The Concise Oxford English Dictionary*. London: Oxford University Press.
29. Phala, N. I. 1995. *Mphatlalatšane. (Dikanegelokopana le ditaodišo)*. Pretoria: Kagiso Publishers
30. Phala, R. S. 1999. *Thellenyane ba tla bolela tiragatšo ya boitshwaro*. Unpublished M. A Dissertation. Pretoria: University of Pretoria
31. Praver, S. S. 1973. *Comperative Literary Studies Introduction*. London: Gerald Duckworth and Co Ltd.
32. Scholes, R. E. 1969. *Elements of the Essay*. New York: Oxford University Press.
33. Selwalekgwadi, J. H. 1994. *Moletsekuba*. Pretoria: Actua Press.
34. Serudu, M. S. 1987. *The Novels of O.K Matsepe*. Unpublished D. Litt. Thesis. Pretoria: University of South Africa.
35. Serudu, M. S. 1989. *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager – Haum.
36. Shipley, J. T. 1970. *Dictionary of World Literary Terms*. Boston: The Writer Inc.
37. Swanepoel, C. F. 1990. *African Literature. Approaches and applications*. Pretoria: Haum Tertiary.
38. Thokoane, M. D. 2006. *Tshekatsheko ya Ditaodišo tša Sepedi. Thesis*. Pretoria: Yunibesithi ya Preoria
39. Wales, K. 1995. *A Dictionary of Stylistics*. London: Longman.
40. Wilpert, G. 1995. *Moderne Weltliterauri Die Gegen Wartsliteraturen Europas en Amerikas*. Stuggart: Alfred Kroner Verlag.

41. Yelland, H. L, Jones, S.C. & Easten, K.S.W. 1983. *A Handbook of Literary terms*. London: Angus Robertson.
42. Zulu, G. S. 1991. *The Structure and Content of Zulu Essays with Special References to those of C. S. Ntuli*. Unpublished M. A Thesis. Zululand: University of Zululand.

8. SUMMARY

The objective of this investigation is to conduct research into the authors of Sepedi essays (and their works) whose essays display elements of excellence. The works that are investigated include only essay collections that were published between 1968 and 1996. The investigation has shown that the excellence of this type of literary text is derived from the skill that is evident in the construction of their plots and on the internal arrangement of the essays themselves. The research uses the three methods of comparison, definition and interpretation for analysing the Sepedi essays. The purpose in comparing the essays is to identify the similarities that exist among them. The definition of the essays demonstrates that the essays function as literary texts. The interpretation that follows comparison and definition enables the researcher to show and emphasise the distinctive abilities and talents of the authors of this selection of Sepedi essays.

The researcher defines the meaning of the term “essay” in order to provide the reader with a basis for understanding the concept as it is used in this research. An essay is accordingly defined as the way in which a single theme is used in different situations. The researcher argues that an essay is “excellent” when the author of the essay uses language in such a way that he or she inspires enthusiasm and interest in the reader. In her definition of the concept “essay”, the researcher makes specific reference to the type of essays with which this research deals. She also deals in the text with the three layers or components that make up an essay, namely content, plot and style.

The totality of the plot is contained by the following four elements: (a) title, (b) introduction, (c) body, and (d) conclusion. This chapter concludes with a typology of essays, namely: narrative essays, explanatory essays, descriptive essays and self-reflective essays. These are the kinds of essays on which this research is based. The research also makes special mention of Mabitje’s essays because it has been shown that his essays are based on five parts, four of which represent the seasons of the year. It is notable that while Mabitje used three different methods of narrating his essays, he only wrote narrative and self-reflective essays.

Selwalekgwadi produced a collection of essays which comprises five essays. The title of his collection is based on a unique language. While some of Selwalekgwadi's essays belong to the category of narrative essays, others may be classified as self-reflective essays. Makopo, on the other hand, produced ten essays which are narrated by means of songs and recitations. Because the purpose behind Makopo's essays is educational, the dominant theme of these essays is democracy. While some of Makopo's essays can be classified as narrative in style, others are more descriptive.

Although the essays produced by Mabitje and Phala are based on different themes, their messages are similar and they are all based on what was happening around them when they were written. An analysis of these essays shows that they all belong to either the narrative or descriptive categories. Chupyane's collection of essays deal with topics that occurred a long time ago. Because they describe the traditional roles of women in their society, Chupyane's essays are essentially self-reflective.

This investigation has produced convincing evidence that there are only a few authors of Sepedi essays whose work may be described as excellence because the signs of excellence of presence, in each case, in (a) the topic of the essay; (b) the introduction to the essay; (c) the body of the essay; (d) the conclusion of the essay, and (e) the handling of the type of essay chosen by the author. The Sepedi authors who distinguished themselves by producing essays that are excellent in each of these components during the time frame under consideration are Mahapa, Mabitje, Selwalekgwadi, Makopo, Phala and Chupyane. Because all of the six essays selected by the researcher for this investigation demonstrate excellence in each of these elements, they meet all the criteria for excellence as defined in this research.

This research further demonstrates the exceptional skills of Mahapa, Mabitje, Selwalekgwadi, Makopo, Phala and Chupyane by analysing selected passages from the essays of the authors concerned. These analyses focus on various elements in the content, plot and the style of the essays.

The unique talents and distinctive abilities of the Sepedi authors who are the subject of this research are supported by an analysis of selected quotations and particular examples from the essays by Mahapa, Mabitje and Chupyane.

8.1 KEY CONCEPTS

Essay
Formal essay
Self-explanatory essay
Self-reflective essay
Descriptive essay
Narrative essay
Body
Plot
Style

9. OPSOMMING

Die doel van hierdie ondersoek is om navorsing te doen oor die skrywers van Sepedi-essays wat 'n element van uitnemendheid bevat (en hierdie skrywers se werk). Die tekste wat in aanmerking geneem is, sluit essayversamelings in wat tussen 1968 en 1996 gepubliseer is. Die ondersoek het getoon dat die uitnemendheid van hierdie soort literêre teks enersyds berus op die vaardigheid waarmee die intrige saamgestel is, en andersyds, op die rangskikking van die essays. Die navorsing maak gebruik van drie metodes vir die ontleding van Sepedi-essays-te wete vergelyking, definiëring en interpretasie. Die doel met die vergelyking van essays is om inherente ooreenkomste te identifiseer. Die definiëring van die essays toon aan dat die essays as literêre tekste funksioneer. Die interpretasie wat volg op die vergelyking en definisie, stel die navorser in staat om die uitsonderlike vermoëns en talent van die Sepedi-skrywers bloot te lê en te benadruk.

Die navorser definieer die term “essay” en voorsien die leser sodoende van 'n grondige uiteensetting van die konsep wat in hierdie navorsing vervat is. 'n Essay word derhalwe gedefinieer as 'n skrywe waarin 'n enkele tema op verskillende maniere toegepas word. Die navorser is van mening dat die essay “uitsonderlik” is, wanneer die taalgebruik van die skrywer op so 'n wyse aangewend word dat dit die leser inspireer om entoesiasies en met belangstellings verder te lees. In haar definisie van die konsep ‘essay’, verwys die navorser in die besonder na die tipe essay wat in hierdie navorsing voorkom. In die teks hanteer die navorser ook die drie vlakke of komponente waaruit 'n essay bestaan, naamlik die inhoud, intrige en styl.

Die intrige in sy geheel, bestaan uit die volgende vier elemente: (a) titel, (b) inleiding, (c) hoofdeel en (d) die slot. Hierdie hoofstuk eindig met 'n tipologie wat verskillende essays lys, te wete verhalende essays, verklarende essays, beskrywende essays en selfbesinnende essays. Dit verteenwoordig die essay-soorte waarop hierdie navorsing gebaseer is. Die navorsing maak spesifieke melding van Mabitje se essays omdat dit op vyf dele gebaseer is - vier van vyf dele verteenwoordig die vier seisoene van die jaar. Dit is merkwaardig dat alhoewel

Mabitje drie werskillende vertellingsmetodes in sy essays gebruik het, hy slegs verhalende en selfbesinnende essays geskryf het.

Selwalekgwadi het 'n versameling van vyf essays geskryf. Die titel van hierdie versameling is op 'n unieke taal gebaseer. Sommige van Selwalekgwadi se essays val in die verhalende kategorie, terwyl ander as selfbesinnend geklassifiseer kan word. Makopo het tien essays geskryf, waarvan die vertelling by wyse van liedere en voordragte geskied. Omdat die doel van die Makopo essays didakties van aard is, handel die dominante tema oor demokrasie. Sommige van Makopo se essays kan as verhalend geklassifiseer word, terwyl ander meer beskrywend van aard is.

Alhoewel Mabitje en Phala se essays op verskillende temas gebaseer is, is hulle boodskappe soortgelyke en is hulle almal gegrond op die werklikheidsgebeure van die tydperk waarin hulle geskryf is. 'n Ontleding van hierdie essays dui daarop dat hulle in een van twee kategorieë val, of verhalende of beskrywende essays. Chupyane se versameling essays is gebaseer op gebeurlikhede uit 'n verre verlede. Oomrede hierdie essays die tradisionele rolle van vroue in die gemeenskap uitbeeld, word Chupyane se werk as oorwegend selfbesinnend geklassifiseer.

Hierdie ondersoek het oortuigende bewys gelewer dat daar slegs 'n paar Sepedi skrywers is wie se werk as uitnemend beskryf kan word. Hierdie aanname berus op tekens van uitsonderlike teenwoordigheid in elk van die volgende onderafdelings: (a) die onderwerp van die essay; (b) die inleiding tot die essay; (c) die hoofdeel van die essay; (d) die slot van die essay en (e) die hantering (deur die spesifieke skrywer) van die gekose, bepaalde soorte essay. Die Sepedi skrywers wat, in die tydgleuf onder bespreking, aan hierdie hoë verwagtinge voldoen, en daarin uitgeblyk het, sluit die volgende in: Mahapa, Mabitje, Selwalekgwadi, Makopo, Phala en Chupyane. Al ses essays wat gekies is deur die navorser, getuig van uitnemendheid in elk van die elemente omdat hulle aan al die kriteria, soos uiteengesit in hierdie navorsing, voldoen.

Voorts demonstreer hierdie navorsing die uitsonderlike vaardigheid van Mahapa, Mabitje, Selwalekgwadi, Makopo, Phala en Chupyane deur middel van die ontleding van gekose uittreksels uit die werke van genoemde skrywers. Hierdie ontledings fokus op verskeie elemente rakende die inhoud, intrige en die styl van die essays.

Die unieke talent en uitsonderlike vermoëns van die Sepedi skrywers, wat die onderwerp van hierdie navorsing is, word verder ondersteun deur 'n analise van geselekteerde aanhalings en spesifieke voorbeelde uit die essays van Mahapa, Mabitje en Chupyane.

9.1 SLEUTELBEGRIPPE

Essay
Formele essay
Selfverklarende essay
Selfbesinnende essay
Beskrywende essay
Verhalende essay
Hoofdeel
Intrige
Styl